

9 Mångfaldslandskapet

Studerar man landskapet noga upptäcker man snart ett myller av liv i alla dess former. Den biologiska mångfalden är enastående variationsrik med miljontals olika former av liv på jorden. Generellt är dock artrikedomen mindre ju längre mot polerna man kommer och de återkommande nedisningarna av norra Europa har pressat arterna söderut och fortfarande fortgår en invandring naturligt till Sverige. Backlandskapet har för Svenska förhållanden en mycket artrik sammansättning beroende på de naturliga förutsättningarna som klimat och jordmån samt en mindre intensiv mänsklig påverkan än angränsande slättlandskap. Vi har i de tidigare kapitlen sett vilken historisk kontinuitet som finns i landskapet och även för den biologiska mångfalden är denna kontinuitet mycket viktig. Många arter har utvecklats i miljöer som fortfarande var ganska vanliga för några hundra år sedan men som idag blir allt mer sällsynta, t ex gammal skog, ögödslade betesmarker eller odikade våtmarker. Den mänskliga påverkan har inneburit förändringar av landskapet lång tid tillbaka men fram till skiftena gick förändringarna långsamt och var av sådan art att de på landskapsnivå skapade en mycket hög biologisk mångfald. Idag är många arter sällsynta och riskerar att försvinna inom en snart framtid. Fortfarande är dock backlandskapet med sina kvarvarande sjöar, vattendrag, småvatten, våtmarker, skogar, betesmarker och parker en spännande och rik miljö att upptäcka och bli bekant med en del av mångfalden.

Jag har sedan de tidiga tonåren flitigt gjort upptäcktsfärder för att upptäcka och uppleva den biologiska mångfalden i backlandskapet. Från början var det främst de stora djuren som hjortar och rovfåglar som var mest lockande men efter hand väcktes intresset för alla andra livsformer, från groddjur och gråsuggor till lavar och alger. Hittills har jag bara blivit bekant med en bråkdel av alla de arter som finns i backlandskapet och det är främst om dessa jag tänkte berätta. För

ryggradsdjur som däggdjur, grod- och kräldjur, fiskar och fåglar samt kärlväxter är kunskapen ganska god om vilka arter som förekommer (men inte var de finns) medan det för övriga organismgrupper finns väldigt mycket nytt att upptäcka. Den som är intresserad av t ex insekter eller svampar har möjlighet att upptäcka massor av sällsynta och spännande arter som aldrig tidigare rapporterats från området.

9.1 Hjortdjuren

Det är något speciellt med våra hjortdjur. Ända sedan stenåldern har de utgjort några av de mest betydelsefulla och engagerande djuren i faunan. Under forntiden både som jaktbart vilt och religiös symbol. Idag är jakten fortfarande viktig för många människor men inte lika betydelsefull för vår överlevnad. Tjusningen av att vara ute tidiga mornar och sena kvällar och uppleva dessa graciala och vackra djur är lockande både för jägare och andra naturintresserade. Spänningen att få möjlighet att komma djuren nära och studera deras beteenden lockar nog de flesta män -niskor. När jag var ung fältbiolog i Bara ägnade jag mycket tid åt att åka ut och studera och fotografera hjortdjuren. Det blev inte så många bra bilder men desto fler spännande möten.

Backlandskapet hyser goda stammar av alla våra fyra hjortdjur, kronhjort, dovhjort, rådjur och älg även om älgen inte är speciellt vanlig. Talrikast är rådjuren som finns spridda i hela landskapet även ute i de mer slättbetonade åkerlandskapet. Dohjorten finns främst kring de större godsden där de oftast ses i grupper/flockar. Kronhjorten och älgen är mer skygga och ses inte så ofta ute i odlingslandskapet. Spår efter dom kan dock ofta ses i de större skogspartierna och kring våtmarkerna. Mycket av kunskapen om hjortdjurens förekomst och beteenden kommer från jägarna.

En tråkig källa till kunskap om hjortdjurens förekomst är uppgifter om trafikolyckor med hjortar inblandade. Som biolog använder jag namnen kronhjort och dovhjort för arterna och inte bara hannarna medan jägare ofta använder benämningen kronvilt och dovvilt för arterna. Därför kan det ibland bli förvirrande om det är handjuren eller arten som jag avser men jag hoppas ni har överseende med detta.

Kronhjorten

Mitt första möte med en kronhjort skedde 1982 när jag var nyss fyllda 16 år. Vi var några fältbiologer som övernattat i en glänta vid Häckbergasjön och tidigt i gryningen cyklade några av oss ut på de slingrande vägarna och spanade efter allt möjligt spännande. Uppe vid Svarvaretorp ställde vi cyklarna och promenerade en runda. I en kraftledningsgata fick vi se en underbar syn. En stor kronhjortshind stod med sitt graciala långa huvud på vakt och hade förmodligen redan både hört och känt vittring av oss. Några anmärkningsvärda sekunder kunde vi studera henne innan hon lugnt gled in i granplanteringen och försvann. Det skulle bli många fler minnesvärda möten med kronhjortar under åren. Några av mina tidiga inspiratörer var Göran Johansson och Mats Bentmar från Svedala. Båda ordnade exkursioner för Naturskyddsföreningen i Svedala på 1980-talet och delade med sig av

sin omfattande kunskap. Göran gjorde dessutom en mycket trevlig film om Kronhjorten. En bok som också var mycket spännande var Per Sinding Larsens *Kronvilt*, utgiven 1979. Även om hjortdjurens utbredning har förändrats en del sedan dess är detta en av de bästa källorna till kronhjortens biologi. Mycket fina bilder av Per Larsson bidrar också till bokens kvalitet. Arne Schmitz var en regelbundet återkommande natur- och jaktskribent i *Sydsvenskan* och skrev flera gånger inspirerande artiklar om kronhjorten. Bland den äldre litteraturen var Bengt Bergs "Försök med hjortar" spännande att läsa.

Under många år var Häckeberga det bästa området att uppleva kronhjorten. Här förekom de bästa brunstplatserna för djuren och vissa höstar kunde mer än 10 hjortar höras bröla. Det är främst i början och mitten av september som chansen är som störst att höra brölet. Under 1980-talet fanns det också chans att höra bröl vid Björkesåkrasjön och Börringesjön och sällsynt vid Fjällfotasjön. Det är en mäktig upplevelse att stå ute i höstmörkret och höra detta urtidsljud över landskapet. Under en stor del av året vistas hindarna för sig själva tillsammans med kalvar och ungdjur medan hjortarna går ensamma eller i mindre herrklubbar. Det är främst i backlandskapets nordöstra del i ett område som avskiljs av väg 108 och E65 som man har störst chans att få se djuren. Ibland strövar djur västerut till Torups och Skabersjöes marker men på grund av störning från friluftsliv, vägar och bebyggelse är det sällan mer permanenta vistelser. Söder om väg E65 förekommer djur mer regelbundet kring Börringesjön och ner mot Näsbyholm. Kronhjortarna är mycket skygga och främst nattaktiva men sommartid räcker inte natten till och det finns chans att se dem ute på fälten i gryning och skymning. I Skåne finns det ca 400-500 kronhjortar kvar som tillhör den ursprungliga nordiska ras som Linné utgick från i sin beskrivning av arten. I övriga landet har kronhjortar av kontinentala raser planterats in och det har under lång tid gjorts försök att bevara den ursprungliga rasen intakt. Bland annat upprättades ett kronhjortsreservat i södra Skåne där ersättning utgick för skador som kronhjorten åstadkom på grödor och där jakten reglerades särskilt. Sedan slutet av 1990-talet har kronhjortsreservatet upphört då det idag finns en mer stabil population men samtidigt verkar det som om populationen i backlandskapet har minskat. Risken är idag överhängande att den ursprungliga nominatrasen

Rådjur vid Torups ängar.

håller på att upplösas genom uppblandning av invandrande djur från Blekinge och övriga landet.

Dovhjorten

Dovhjortar infördes till Sverige under slutet av medeltiden men blev inte vanlig i backlandskapet förrän under 1900-talet. Ursprungsutbredningen var östra medelhavsområdet men redan under romartiden fördes de till södra Europa. Under 1800-talet hölls dovhjortar i hägn, bl a vid Törringelund och vid Torup (där de fortfarande finns kvar). Ett nytt hägn byggdes i slutet av 1980-talet vid Roslätt där man även håller vildsvin. Genom frivilliga och ofrivilliga utsättningar från hägnen har dovhjorten spridit sig i södra Sverige under 1800- och 1900-talen. Dovhjorten är mer flockbenägen än kronhjorten och kan ibland uppträda i mycket stora flockar. Vanligen lever de dock i grupper på 20-talet djur med hindar och kalvar medan hjortarna går i mindre flockar tillsammans utanför brunstperioden. Dovhjorten är mindre skygg än kronhjorten och det finns mycket större chans att få se dem ute på fälten. Det verkar också som om de är mycket stationära och det är främst kring godsens i ett varierat odlings- och skogslandskap som de finns. Brunsten inträffar sent på hösten, normalt under november månad, då det skällande brunstlätet kan höras i markerna. Störst chans att höra detta har man i samma område som för kronhjorten, backlandskapets nordöstra del i det halvöppna landskapet i Häckebergas södra del, kring Havgård och Börringesjön samt kring Fjällfota och Yddingesjöarna. Dovhjortarna skiljer sig påtagligt från Kronhjorten genom sin mer kompakta kroppsform, klumpiga rörelser, sommartid prickiga päls och den särpräglade baken med svarta kanter och svart markering på svansen.

Rådjuret

Godsen i backlandskapet spelade en viktig roll för att bevara rådjuret i Sverige. Under 1800-talet medförde en allt friare jakt, moderna skjutvapen och allt intensivare markanvändning med skiftesom-vandligen och befolkningstillväxt att rådjuren var på väg att utrotas. I allra sista stund vidtog ett par gods i södra Skåne åtgärder för att skydda det 50-tal djur som fanns kvar i landet. Bland dessa gods fanns bland annat Skabersjö, Börringe och Näsbyholm. Arbetet var framgångsrikt och på några decennier hade stammen återhämtat sig och spred sig över Skåne. Idag finns rådjuren åter i hela landet och härstammar huvudsakligen från den lilla spillran som räddades i södra Skåne. Fortfarande är vården av rådjursstammarna viktigt för godsen och många av de finaste bockarna (högst poäng som troféer) har levt och lever i backlandskapet. Till skillnad från Kronhjort och Dovhjort lever rådjuret främst i familjegrupper och hannarna hävdar revir mot andra hannar. Brunsten inträffar i augusti då man kan få se råbocken jagande hinden genom markerna. Det förekommer också sammandrabbningar mellan bockar men de är ganska sällsynta. Vintertid lämnar rådjuren sina revir och kan förekomma i större flockar för att söka skydd mot fienden och leta föda. Stor chans att se rådjur har man under senvintern och tidig

vår då dessa flockar betar ute på åkrarena och i skogsbrynen i gryning och skymning. Populationen är också så stor i backlandskapet att man ofta möter rådjur när man vandrar i skog och mark. Djuren brukar om de är skrämde ge upp ett skällande läte som inte riktigt passar i hop med dessa smäckra hjortdjur. Rådjuren anpassar sig ganska bra till friluftslivet och lär sig var människor brukar vistas. De kan därför ligga stilla ganska nära stigar och vägar eftersom människor sällan lämnar dessa.

9.2 Fladdermössen

Fladdermössen är en spännande grupp djur med mycket speciella vanor och livsmönster. Dessutom är de en mycket bra indikator på landskapets utseende och förändringar. Viktiga förutsättningar för fladdermössen är födotillgång och tillgång på yngel- och övervintringsplatser. Den varierade naturen i backlandskapet med många sjöar, småvatten, våtmarker, hagmarker och skogsmarker ger bra förutsättningar för en hög insektsproduktion som fladdermössen kan livnära sig på. Tillgången till äldre ihåliga träd och gamla byggnader är en förutsättning för att djuren skall kunna hitta håligheter för att kunna övervintra samt föda sina ungar på ett tryggt ställe. Fram till 1980-talet var fladdermusfaunan nästan helt okänd men med hjälp av detektorer

Gråskimlig fladdermus

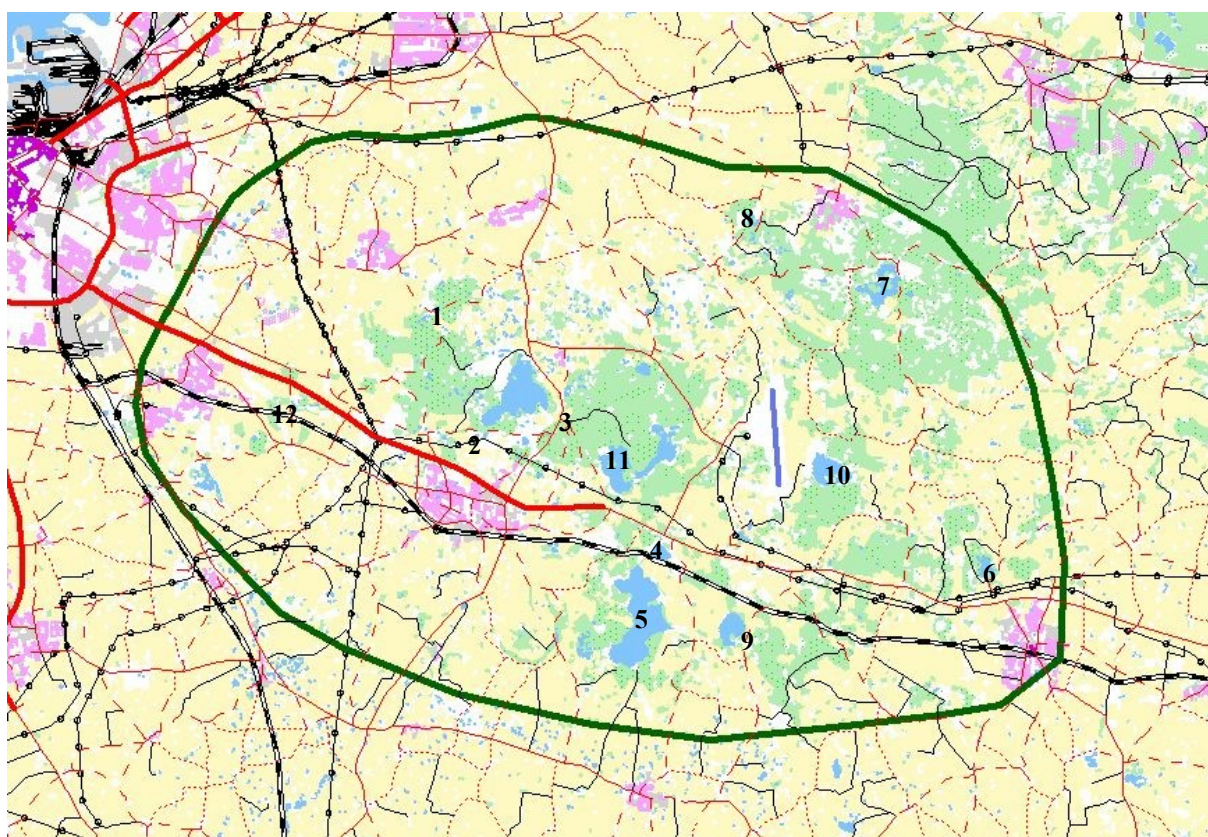

som kan transformera djurens ultraljud till hörbara ljud öppnades möjligheten att artbestämma fladdermöss och undersöka deras utbredning utan att se dem. Rune Gerell och Ingmar Ahlén är de två personer som betytt mest för kunskapen om Skånes fladdermöss och idag finns det flera unga duktiga fladdermössexperter. Själv har jag vid flera tillfällen använt detektorer i backlandskapet och det är väldigt spännande att vandra nattetid i landskapet och lyssna efter olika arter. 1997 hade jag också förmånen att följa med Rune på en exkursion till Börringesjön som är en av de artrikare miljöerna i backlandskapet. Hela nio arter har Rune observerat här på en kväll vilket är imponerande. Liknande förhållande råder vid Svaneholm.

I backlandskapet har man möjlighet att observera flera sällsynta arter bl a trollfladdermusen (*Pipistrellus nathusii*), dammfladdermusen (*Myotis dasycneme*) och sydfladdermus (*Eptesicus serotinus*). För alla tre arterna utgör södra Skandinavien den allra nordligaste delen av utbredningen. Det finns indikationer på att flera arter flyttar söderut på hösten och övervintrar nere på kontinenten. Backlandskapet utgör det sydligaste området i landet som djuren når när de återvänder och möjligheten att hitta för landet nya arter är troligen störst i södra Skåne. Troll-

fladdermusen förekommer sällsynt i Skåne men är mer vanlig nere på kontinenten. Den verkar vara starkt beroende av gamla träd och förekommer främst i parker och hagmarker kring godsen. Arter är kända för att göra långa flyttningar mellan sommar och vinterkvarter och flygningar på 1500 kilometer är kända. Dammfladdermusen förekommer sällsynt upp till Mälardalen och är sällsynt i hela sitt utredningsområde i centrala Europa och österut i Asien. Arten ses främst jagande över vatten där den kan förväxlas med vattenfladdermus. Liksom Trollfladdermusen företas långa flyttningar mellan sommar- och vinterkvarter och flygningar på 300 km har noterats. Sydfladdermusen föredrar varierad lövskog, lundar och parkartad miljö och förekommer även inne i bebyggelse. Övervintringen sker troligen främst i byggnader och gamla träd men nere på kontinenten även i grottor.

Det är i skymningen fladdermössen börjar ge sig ut för att jaga och man har chans att få syn på dem. Även kring gatlyktor kan man ibland se djur komma jagande. De vanligaste arterna är dvärgfladdermus, nordisk fladdermus, vattenfladdermus och gråskimlig fladdermus. De olika arterna har anpassat sig till olika bytesdjur och genom detta olika jaktbeteenden. En art som

Viktiga lokaler för fladdermöss i backlandskapet.

man ibland kan se flyga i dagsljus på ganska hög höjd är stor fladdermus. Två arter är möjliga att höra utan detektor, nämligen gråskimlig fladdermus och Nordisk fladdermus. Lugna höstkvällar hörs ofta ett tickande läte inne i tätorter och städer då den gråskimliga fladdermusens hannen är ute och uppvaktar honor. Lätet kan höras ända in i december milda höstar.

Fladdermössen har det idag svår i takt med att gamla träd och gamla byggnader blir allt mer sällsynta. Vill man hjälpa dessa fantastiska varelser kan man sätta upp holkar precis som för fåglar. Holkarna bör dock utformas lite annorlunda för att de skall falla fladdermössen i smaken. Ingången görs nedtill som en smal springa intill en lång bakplanka där djuren kan landa och krypa upp i holken på plankan. Ovanför ingångsspringan kan sedan ett större rum skapas där flera djur kan övernatta eller föda sina ungar.

9.3 Andra däggdjur

Många av däggdjuren är mycket skygga och det är sällan man har möjlighet att få se dem. Oftast är det spåren i form av spårstämplar i fuktig mark eller snö samt olika spår av gnag eller bytesdjur som avslöjar att de finns i området. De få dagar vi har spår i backlandskapet är det väldigt spännande att ge sig ut och se vilka spår som kan upptäckas. Det finns flera bra böcker som beskriver spårstämplar som kan vara en hjälp vid spårutflykterna. För att inte skrämja djuren i onödan under den kärva vintern bör man alltid gå tillbaka i spåren från det håll de

kommer. Under tiden man följer spåren kan man lära sig mycket om djurens beteende och vanor, var de vilar, vad de äter och hur de går. Vissa djur som grävling och igelkott sover eller går i dvala under vinterhalvåret och det är mycket sällan man hittar spårstämplar efter dessa.

Vildsvin

Vildsvinet är en gammal invånare i landskapet som försvann redan under förhistorisk tid. Under 1900-talet blev den allt populärare att hålla i hägn och från dessa har grupper rymt och etablerat sig i landskapet på 1970-talet. I början expanderade stammen långsamt men under 1990-talet skedde en nästan explosionsartad utveckling som fortsatt in på 2000-talet. Idag ser man mycket spår av vildsvinens bökande i markerna även om det är sällan man får se de skygga djuren. Deras närvaro börjar tyvärr också bli uppenbar i statistiken för viltolyckor. För lantbrukare kan vildsvinen innebära svåra umbäranden då de kan ställa till med stor skada i odlingarna. Bäst trivs vildsvinen i ett varierat landskap med omväxlande skog, åker och våtmarker. Stora delar av backlandskapet är därför mycket passande miljöer och stammen lär fortsätta att expandera.

Skogsmård

Skogsmården är ett skyggt skogslevande djur som få människor har sett. Under 1980-talet fanns rapporter om mårdar främst från den stora Fjällfotaskogen men troligen har den varit spridd i alla de stora skogsområdena. Stammen verkar ha vuxit de senaste decennierna och djuren rör

Det är svårt att komma nära den listige räven. Här ses den springa över åkern väster om Eksholm.

sig nu även ut i odlingslandskapet. Mården är en mycket bra klättrare och jagar ibland uppe i träden. Den kan till och med fånga ekorrar och tar även fåglar, smågnagare och harar. Den äter också bär och frukter särskilt under hösten. Boet läggs gärna högt upp i ett ihåligt träd, kanske ett gammalt spillkråkebo eller liknande.

Grävlingen

Grävlingen finns spridd i större delen av backlandskapet och föredrar ett varierat landskap med både odlingsmarker och skogspartier. Djuren är nattaktiva och det är sällan man får möjlighet att se dem. Störst chans har man ofta längs vägarna i strålkastarskenet från bilen och det är tyvärr många djur som förolyckas i trafiken. När man vandrar i markerna påträffar man ibland gryt där grävlingen håller till. Ofta bor de i stora familjegrupper och det kan vara omfattande gångsystem med många öppningar. Gryten skiljs från rävens lyor bland annat genom att öppningarna är mer flacka och jorden utföst en längre sträcka. Grävlinge anlägger också en särskilt toalett en bit från öppningarna som kan påträffas. Är man försiktig och håller sig på avstånd finns det möjlighet att studera familjen när den kommer fram ur grytet i skymningen. Det närmaste jag varit en vild grävling är i Resåkraskogen strax nordväst om Sturups flygplats. Jag hade övernattnat under bar himmel i min sovsäck och väcktes på morgonen av något grymtande vid fotändan. När jag kikade ut ur sovsäcken stod en grävling och kisade mot mig någon meter bort. Den fick dock bråttom när den upptäckte vilken fara som dölde sig i säcken.

Räven

Rävpopulationen har varierat en hel del de senaste decennierna beroende på rävskaften. I början av 1980-talet såg jag ganska många rävar men under 1990-talet blev de mer sällsynta för att återhämta sig något i början av 2000-talet. Räven är ett av de få större rovdjuren som finns i området och kan ta ganska många rådjurskid, fasander och harar när populationen återhämtar sig. Annars är det främst smågnagare, fågelungar och även frukt och bär som står på matsedeln. Artens miljökrav liknar grävlingens med ett varierat landskap som innehåller både odlingsmarker och skog. Liksom grävlingen söker den sig ofta till människor där det finns föda och räven finns även inne i tätorterna. Det finns exempel på hus som haft gryt eller lyor under torpargrunden under lång tid utan att de boende vetat om det.

Smågnagare och näbbmöss

För de flesta är förmodligen smågnagare något obehagligt som kommer in i huset för att söka föda. Men möss, sorkar och näbbmöss är en spännande grupp djur som kan studeras med hjälp av levandefällor. Dessa är stålburar med trattformad ingång som är lätt att passera in genom men inte ut. Sedan passerar djuret en falllucka som den inte kan ta sig förbi. I fällan läggs mat för att locka djuren, gärna havregryn för möss och sorkar samt kött åt näbbmössen. I Bara fältbiologer hade vi ett 10-tal fällor som vi ibland använde för att undersöka smådäggdjursfaunan i olika områden. Efter studier och ibland färgmärkning släppte vi alltid alla djur levande och hade vi tur kunde vi återfå individer i andra fällor och se hur stora revir de hade.

Större skogsmus i Rydskratt.

Fältharen

Ursprungligen fanns bara skogsharen i Sverige men under slutet av 1800-talet planterades fältharen in för jaktens skull. Fältharen spred sig och har nu trängt tillbaka skogsharen långt upp i Götaland. Fältharen trivs väl i det öppna åkerlandskapet med trädridåer, mangelgravar och bryn där den kan finna föda i den annars ganska födofattiga åkermarken. Fältharen brukar vara det däggdjur som man lättast får syn på. Särskilt på våren är djuren mindre skygga då hannarna är på jakt efter honom och ses jaga varandra på fälten. Ibland kan man även få se hannar som står upp och "boxas".

9.4 Fåglar

Fåglarna är nog den grupp som får mest uppmärksamhet från människor och ett mycket stort antal ägnar fåglarna sitt intresse genom att sätta upp fågelbord och holkar eller ge sig ut för att skåda fåglar eller jaga dem. Fåglar finns överallt och deras flygförmåga har alltid fångslat människan. Sången är en annan egenskap som attraherar och inspirerar många. Backlandskapet har en varierad och rik fågelfauna men ganska få "hotspots" som lockar många skådare vilket gör att kunskapen är mindre omfattande än i mer besökta områden. Tillgängligheten är en avgörande faktor och hade här funnits fler fågeltorn hade säkert fler ornitologer besökt området. Trots detta är ändå fågelfaunan välkänd jämfört med många andra organismgrupper. Skånes ornitologiska förening har många medlemmar och har genomfört flera olika inventeringar under åren, bland annat Skånsk fågelatlas, sjöfågelinventering, örnräkning m.m. Fåglar i Skåne är en sammanställning årligen över intressanta fågelobservationer i landskapet och en källa till förekomst av sällsynta arter. Sedan ett par år finns "svalan" som är ett rapportsystem på internet med stor uppslutning och spännande möjligheter för framtida analyser och upptäkter. Det finns även en hemsida för kommunkryssning, det vill säga att notera så många arter som möjligt i respektive kommun.

Historiska förändringar

Fågelfaunans förändring under årtusendena speglas bland annat i de arkeologiska utgrävningarna men dessa visar endast små fragment. Först i mitten av 1800-talet finns bättre kunskap genom den kände Lundazoologen Sven Nilsson. Bland de arter som fanns i backlandskapet i slutet av 1800-talet men sedan försvunnit är bland annat vittryggig hackspett (ett uppstoppat ex skjutet i Torup finns på Malmö museum) och mellanspett. Dessa båda arter är knutna till äldre träd och död ved och speglar den tillbakagång som skett av gamla ekar och andra lövträd.

Bengt Berg är en känd naturskildrare från början av 1900-talet som besökte backlandskapet flera gånger. I hans bok Hägrar och storkar från 1920 och Skånska fåglar från 1920-talet finns fina skildringar av fågellivet i backlandskapet. I Anser 1978 berättas om kärrsnäppans äldre utbredning där bland annat fyra inlandslokaler i backlandskapet är kända från 1930-talet. Väster

om Björkesåkrasjön, två lokaler vid Börringesjön och norr om Yddingen fanns fågeln då.

Själv finner jag en särskilt stor entusiasm på våren när fågelsången sätter igång och fler och fler flyttfåglar anländer. I början anländer fåglarna i lugn takt men fram mot maj kommer de i så snabb takt att det är svårt att hinna med. För många arter är häckningen kort och intensiv och redan i juni månad har flera arter avklarat detta och i Juli börjar flyttningen söderut för vissa vadare.

Här följer beskrivningar av några mer intressanta och sällsynta arter som påträffas i backlandskapet.

Svarttärna

Svedala kommuns kommunfågel är en mycket vacker och sällsynt tärnart som främst lever vid grunda näringsrika slättsjöar. Redan i början av 1900-talet var den känd från Yddingesjön och sedan har den även häckat i Häckebergasjön, Klosterviken och Björkesåkrasjön. Totalt förekommer troligen bara 50-60 par i Skåne varav kanske ett 10-tal i backlandskapet. I slutet av 1990-talet fanns kollisioner främst i Yddinge-Holmejaområdet medan förekomsterna i Klosterviken och Björkesåkrasjön försvunnit. Förekomsten i Häckebergasjön på 1970-talet blev inte så långlivad. Arten häckar gärna i kollisioner och byter ganska ofta häckningsplats. Därför finns det möjlighet att de lämpliga lokalerna åter blir etablerade. I övriga Europa föredrar svarttärnan öppna stäpplandskap och det är troligt att arten gynnats av uppodlingen. De bästa förutsättningarna fanns innan skiftena i slutet av 1700-talet då arten troligen var relativt vanlig i södra Skåne. Sedan har populationen minskat med utdikningen.

Mindre hackspett

Vår minsta hackspett har gått kraftigt tillbaka i landet främst beroende på minskad tillgång på död ved och äldre lövskog. I backlandskapet finns den fortfarande kvar på ganska många platser, främst kring de större sjöarna där den trivs i anslutning till sumpskogarna. Häckningar har bl a noterats vid Torup, Yddingesjön (flera par), Fjällfotasjön, Resåkra-lunden, Börringesjön, Björkesåkrasjön, Svaneholmssjön och Häckebergasjön. För Skånes del visar häckfågeltaxeringar att arten halverats mellan 1974-1990 (Nilsson 1992). Enligt Sven Nilsson häckade den mindre hackspetten inte i södra Skåne i slutet av

1800-talet och det är möjligt att den expanderat söderut sedan dess (fåglar i Skåne 1994).

Gråhakedopping

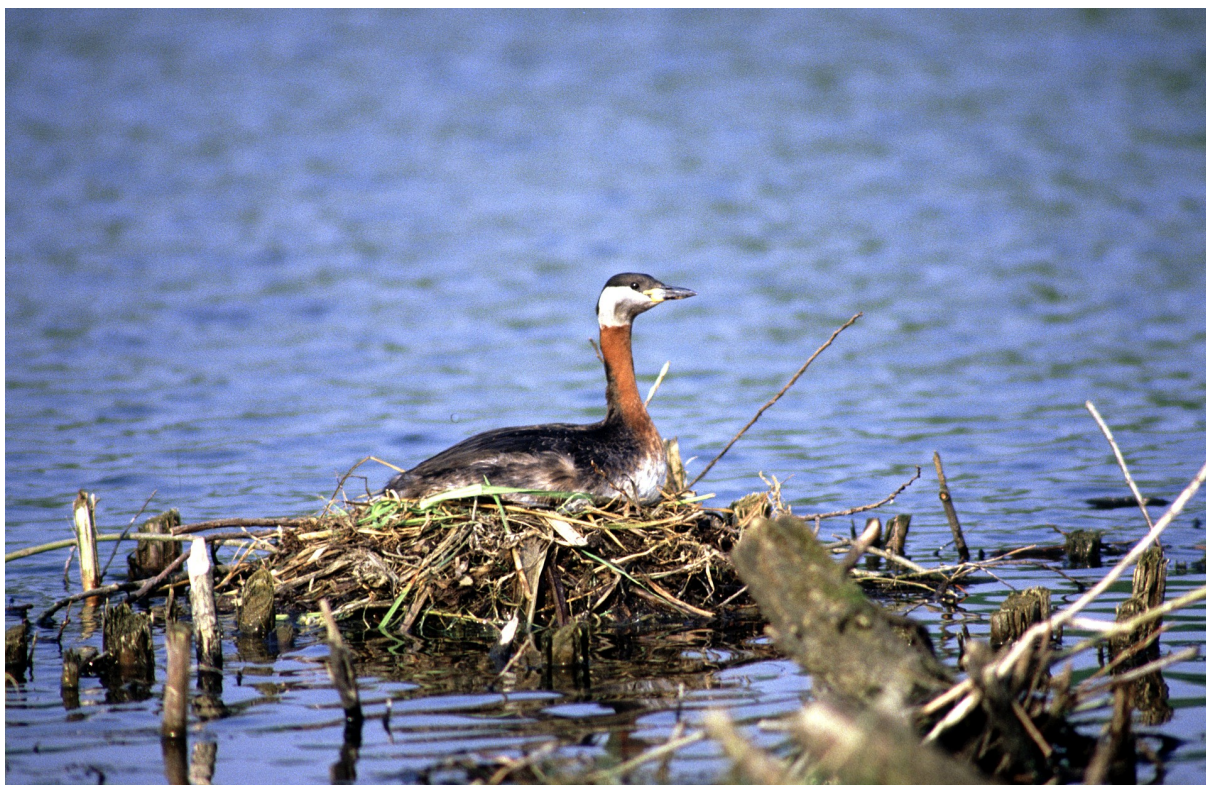
Gråhakedoppingen var länge starkt knuten till småvatten i sydvästra skåne och speciellt i backlandskapet. Idag är den något mer spridd men har fortfarande en viktig del av sin population i backlandskapet. Avsaknaden av större rovfisk är viktig för val av häckningslokal. Den förekommer bland annat kring Bara-Hyby-Borup, i grustagen vid Arrie samt småvatten kring Sallerup. Arten söker lite större dammar än smådoppingen men förekommer inte i de stora sjöarna där skäggdoppingen är vanlig. Troligen häckar ca 50-100 par i Skåne (Fåglar i Skåne 1994) och av dessa kanske 10-20 i backlandskapet beroende på variationer i födotillgång och klimat. 1980 sågs hela sju par i dammen vid Arrietäkten under häckningstid. Kalla vintrar kan gå hårt åt populationen som inte flyttar så långt utan ofta stannar kvar längs kusten eller till havs. Arten har ett typiskt högt skrikande läte som liknas vid gris vilket avslöjar deras närvaro även om de döljer sig inne i vegetationen. Oftast ses de simmande i dammarnas öppna delar men dyker länge och regelbundet på jakt eller då de blir skrämde. Bengt Berg skriver i Fåglar i Skåne spännande berättelser från Torup. ”Utanför

Torups underbara skog i dalen mellan det visträckta slättlandets vågkammar ligger ett helt rike av mägergravar. Den ena har tagits upp medan den andra vuxit igen. Vid ena stranden har leran bragts på land till människornas hus. Vid den andra hade rödhalsade doppingar hämtat växter ifrån botten och byggt sina hus ute på vattnet. De har funnits där så länge någon minns och säkert långt förut, men blott några få par, spridda i mäger-gravarnas stora nät mellan fälten. Aldrig har de synts uppe i skogens skumma träsk eller tätt igenvuxna bäckdrag. Det är slättens barn och bundna hela sommaren vid dess stilla vatten.”

Smådopping

Bengt Berg beskriver lyrisk sitt möte med smådoppingen i Tyskamossen vid Torup på 1920-talet i ”Skånska fåglar”. Smådoppingen var en raritet och mötet var för Berg en stor upplevelse. Det var den danske jägaren på Torup som berättade om en konstig ”and” med gult huvud och gåslik näbb men mindre än den rödhalsade doppingen. Bengt Berg begav sig iväg med jägaren och skriver ”Strax utanför Torups park ligger ett ensamt skogskärr i en sänka mellan de höga bokarnas pelarsalar. Kring stränderna är det igenvuxet av bugande starr och höga svärdsiljor, men vattnet står svart och blankt

Gråhakedoppingen är en karaktärsfågel för de västra delarna av backlandskapet.

över dyn, där dimman ringlar sina älvlekar mellan näckrosornas vita ansikte". Efter ett idogt letande utbrister Berg på sin brutna danska "Ser De, Mikkelsen, det mørke der paa Vandet. Hvis det er et Fuglerede, saa er det den lille Lappedykker som vi snakket om". De hade nämligen tidigare pratat om att dvärgdoppingen (smådopping), en gång hade blivit funnen med bo av en jägare i närheten av Yddingesjön, i så fall vad man visste för första gången i Sverige. Med stor ansträngning lyckades sedan Berg fotografera doppingen från ett gömsle i en läckande eka. Häckning konstaterades även vid Skabersjö i början av 1900-talet. Jag har flera gånger åkt till Tyskemossen, som kärret där Berg hittade smådoppingen, kallas utan att finna fågeln. Mossen har vuxit igen betydligt sedan 1920-talet och det är inte längre en bra lokal för smådoppingen. Smådoppingen är fortfarande sällsynt och framför allt skygg på sin häckningsplats vilket gör att den ofta förbises. Totalt beräknas ca 200 par häcka i Skåne och några par påträffas varje år i backlandskapet.

Pungmes

Pungmesen är en relativt sen invandrare till landet och de första konstaterade häckningarna i backlandskapet kom 1980. Häckningar har noterats främst söder om Yddingesjön-Sjödiken, Kring Börringesjön och vid Björkesåkrasjön. Eftersom arten ofta låter endast en av föräldrarna föda upp kullen är det svårt att ange antalet par. Totalt uppskattades ca 200 vuxna individer i Skåne 1990 (fåglar i Skåne 1994) men populationen varierar mycket kraftigt och kan halveras på något år! Det märkliga boet påträffas oftast hängande från en gren av en björk i kanten av våtmarker och videsnår.

Häger

Hägern ses regelbundet i backlandskapet fiskande eller flygande med sin typiskt s-krökt hals. Häckningen sker i kolloni och förr fanns en kolloni vid Yddingesjön, en på en holme i Häckebergasjön och en sydöst om Börringesjön. Kollonierna vid Börringesjön och Yddingesjön har dock försvunnit då skogen blivit avverkad eller genom stormfällning. Bengt Berg studerade hägern vid bland annat Yddingesjön och skriver i Skånska fåglar "Sven Nilsson berättar i sin klassiska fauna om en häger, som sköts vid Bökeberg och därvid gav ifrån sig en nyfångad flundra, som fågeln alltså måste ha fångat i havet, vilket är omkring 18 kilometer

avlägset fågelvägen". Vintertid kan ett ganska stort antal ses på isen vid Börringesjön men annars är det mest enstaka fåglar som ses flygande eller på jakt i strandkanten.

Vit stork

Den vita storken är försvunnen som häckfågel från backlandskapet sedan 1940-talet men omfattande försök att återinföra arten i Skåne gör att vi snart har möjlighet att återfå denna skånska symbolart. Storken har inte en väldigt lång historia i Skåne utan expanderade troligen hit i slutet av medeltiden och uppnådde en topp under 17- och 1800-talen. Under andra hälften av 1800-talet började sedan nedgången. Från Skabersjö gods finns uppgifter om antalet häckande fåglar, 12-15 par på 1870-talet, 8 par 1880 och endast 2 par 1892. I början av 1900-talet inventerade naturvårdsprofilen Waldemar Bülow storkarna i Skåne och 1917 återstod bara 35 par. Den sista häckningen skedde 1954 vid Karups Nygård där ungarna tyvärr dog. Skogsförvalteren Oskar Rydgård vid Häckberga gods förde anteckningar om storkens ankomst i 27 år mellan 1880 och 1906. Normalt ankom storken den 7 april men tidigast 26 mars (1892) och flyttade normalt den 3 september men som senast den 9 september (Fåglar i Skåne 1994). Bengt Berg berättar i Skånska fåglar (nytryck 1968) att på 1920-talet fanns häckande stork på Torup (en ensam hanne), Hyby, Holmeja, Lindholmen och att boet i Möllerberga stod tomt sedan någon sköt den ena storken. Vidare skriver han att hovmarskalken Coyet på Torup berättade, att i hans yngre år stod sex bebodda storkbon på gamla träd i Skabersjö fålad, alltså i en skogsbevuxen betesmark. Trädhäckande storkar finns också uppgivet från Öbacken vid Torrebergabäcken.

Rördrom

En av mina finaste fågelminnen från backlandskapet var när jag fick se min första rördrom vid Börringesjön. Jag satt uppkruken i ett jaktorn på Borren och fick se hur dromen flög över vassarna på bara ett 20-tal meters håll. Just Börringesjön och Klosterviken har varit den säkraste lokalen för arten som även har hörts från Yddingesjön och Björkesåkra-sjön. Arten har tydligen funnits sällsynt i södra Sverige fram till 1800-talet då jakt i det närmaste utrotade populationen. Bland annat finns uppgifter om skjutna individer från olika platser bland annat Torup 1907. Strax före andra världskriget fick arten dock fotfäste igen i Krankesjön som

fortfarande är en av de viktigare häckningslokalerna. Rödrömmen har ett mycket speciellt läte som ofta liknas vid blåsandet i en tom flaska. De vill inte gärna lämna de täta vassarna och det är bara riktigt kalla vintrar de drar åt sydväst till öppet vatten. De är därför sårbara och många individer går under kalla vintrar. Efter några milda vintrar kan den skånska populationen dock innehålla ett 20-tal tutande hannar som snabbt decimeras efter en kall vinter. (Fåglar i Skåne 1994).

Sommargylling

Landets första säkra observation av ett sommargyllingbo skedde vid Roslätt intill Yddingesjön 1932. Bo Ekberg beskriver i Fåglar i Skåne 1994 hur han redan som 12-åring cyklade ut till Yddingen för att uppleva denna färggranna exot i fågelvärlden. Detta tilldrog sig 1963 och fram till 1966 fanns ett par årligen vid Kråkenäs. Även vid Svartebäck strax nordväst om Kråkenäs häckade arten några år. Tore Ernhold studerade arten vid Torup i början av 1960-talet. Trots den lysande gula fjäderdräkten är det svårt att se fågeln och det är oftast den karaktäristiska sången som avslöjar förekomsten. Själv har jag bara hört sommargyllingen en gång under mina strövtåg i backlandskapet och det var 1984 i Törringelund. Det verkar som arten gått tillbaka i backlandskapet i slutet av 1900-talet. Det är ofta så att arten förekommer något eller

några få år på en lokal för att sedan inte återkomma utan dyker upp på något annat ställe. Troligen finns ca 50-100 par i Skåne och som mest fanns kanske 5-7 par i backlandskapet samtidigt. I Anser 1978 finns en artikel om Sommargyllingen med förekomster 1965-77 samt äldre observationer. Totalt rör det sig om 32 observationer som tyder på häckning i backlandskapet. 1977-78 påträffades arten i Törringelund, Södra Lindved, Eksholmssjön, Bökebergsslätt, Ugglarps mosse, Nordväst Holmeja, Havgård och Lemmeströ.

Kungsörn

Fram till 1980-talet var kungsörnen främst en övervintrare i Skåne men sedan har det blivit allt vanligare att se örnar även på sommaren. Den första kända häckningen skedde i Fyledalen 1989 och strax därefter etablerades par även i det sydvästska backlandskapet. Det är främst i de östra delarna som har ett mindre intensivt friluftsliv som örnarna häckar. Under 1990-talet har det troligen förekommit hela tre par som alternat mellan flera bon. Trots sin storlek är örnarna svårobserverade under häckningstid och det kräver en hel del tålamod att hitta dem. Vintertid är chansen större att få se kungsörn då fler individer rör sig i landskapet. Det är då företrädesvis ungfåglar som upphåller sig här. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var örnen ett populärt jaktvilt. Från

Börtingekloster meddelar Beck-Friis 1863 att närmare 20 örnar, främst kungsörnar, hade fällts, främst i träd vid månsken.

Havsörn

Under hela 1900-talet minskade havsörnen kraftigt framför allt på grund av miljögifter som skadar äggen. Jakten var också en bidragande orsak i början av 1900-talet. Skärgården mellan Sverige och Finland förblev dock ett viktigt häckningsområde och vintertid har flera individer uppehållit sig i backlandskapet årligen. Under 1980-talet började så arten återhämta sig bland annat tack vara vinterutfodring. På 1990-talet skedde så den första häckningen i Skåne och i början av 2000-talet verkar det finnas stor möjlighet att den har försökt häcka även i backlandskapet. Det är en imponerande syn att se denna stora rovfågel som med över 2 meter mellan vingspetsarna har det största vingspannet av alla arter i landet.

Glada

Gladan har blivit en typisk skånsk fågel och från en mycket liten population i mitten av 1900-talet har den ökat kraftigt och är nu vanlig i nästan hela landskapet. Hela tiden har det sydvästskånska backlandskapet utgjort en viktig del av populationen. Från 1950-talet började gladan övervintra vilket tillsammans med slakteriavfall ökade överlevnaden. På 21 år från 1972 till 1993 ökade den skånska populationen 10-falt, från 40 par till 400! Tätast mellan boplatser är det kring sjöarna i södra Skåne. Troligen häckar 30-40 par i det sydvästskånska backlandskapet. Gladan verkar föredra boken som boträd och jag har själv påträffat flera bon i 80-100 åriga bokar.

Grågås

Grågäsen var under en stor del av 1900-talet en ganska sällsynt häckfågel i Skåne. I mitten på 1950-talet uppskattades hela landets population till endast 200-300 par. Etableringen i södra Skåne skedde först på 1960-talet. 1980 uppskattades den skånska populationen till ca 300 djur. I slutet av 1900-talet inleddes en kraftig expansion som fortsatt in på 2000-talet. Sedan 1985 har grågäss specialstuderats i backlandskapets sjöar bland annat genom märkning med halsringar av forskarna Leif Nilsson och Hakon Persson. Mellan 1979 och 1993 ökade antalet häckande par i området från 40 till mer än 500 par. Arten är dock svårinventerad och är det mycket komplicerat att fastställa det exakta antalet, men

trenden är tydlig. Arten ökar i hela södra Sverige och antalet rastande grågäss i sjöarna under hösten ökar också kraftigt. Det sydvästskånska backlandskapet utgör fortfarande artens viktigaste tillhåll i Skåne och är ett karaktäristiskt inslag under sommarhalvåret och höststräcket. På försom-maren går föräldrarna upp med sina ungar och betar på strandängarna och när de blivit flygga rör stora grupper sig över större områden. Särskilt uppskattat är ärtfält och gässen kan göra ganska stor skada när de är många. Sjöarna fungerar främst som skydd och djuren vilar där dagtid och sover på natten. Grågässen i backlandskapet flyttar främst till södra Spanien och Södra Holland vilket framgått av halsmärkningen.

Grågäss vid Torups ängar.

Trastsångare (*Acrocephalus arundinaceus*)

Första häckningen konstaterades i Yddingesjön i början av 1900-talet. I Natur i Skåne från 1947 berättar Gunnar Nordqvist och Gustaf Rudebeck att den häckade i torvgravarna söder om Yddingesjön. Senare har trastsångaren hörts från Yddingesjön ganska regelbundet men fåglar har även sjungit i vassarna vid Börtingesjön och Björkesåkrasjön vissa år. Det är dock sällan några häckningar har kunnat konstateras och

många av observationerna har troligen varit ensamma hanner. Eftersom arten är tropikflyttare kommer den ganska sent hit, i slutet av maj eller början av juni. Den återvänder också ganska tidigt från slutet av juli till senast en bit in i september.

Fasan

Som ingen annan fågel är fasanen en symbol för godsens. Arten infördes från östliga Asien under 1800-talet till ett antal sydsvenska gods som jaktvilt. Jakten spelar alltjämt en viktig roll och fortfarande sker en aktivt hjälpt genom utsättningar. Populationen har varierat en hel del beroende på predation och klimat. Utan assistans från utsättningar skulle arten troligen ha svårt att överleva på sikt. Fasanen tillhör en av de djur som jag upplever som farligast vid strövtåg i markerna. Ofta trycker fasanen in i det längst och flyger upp med ett väldigt oväsen när man bara är någon meter ifrån. Det är inte att undra på att hjärtat nästan stannar av chocken. Annars är fågeln otroligt vacker i sin färggranna skrud och ger med sitt bubblande spelläte ett exotiskt inslag i landskapet.

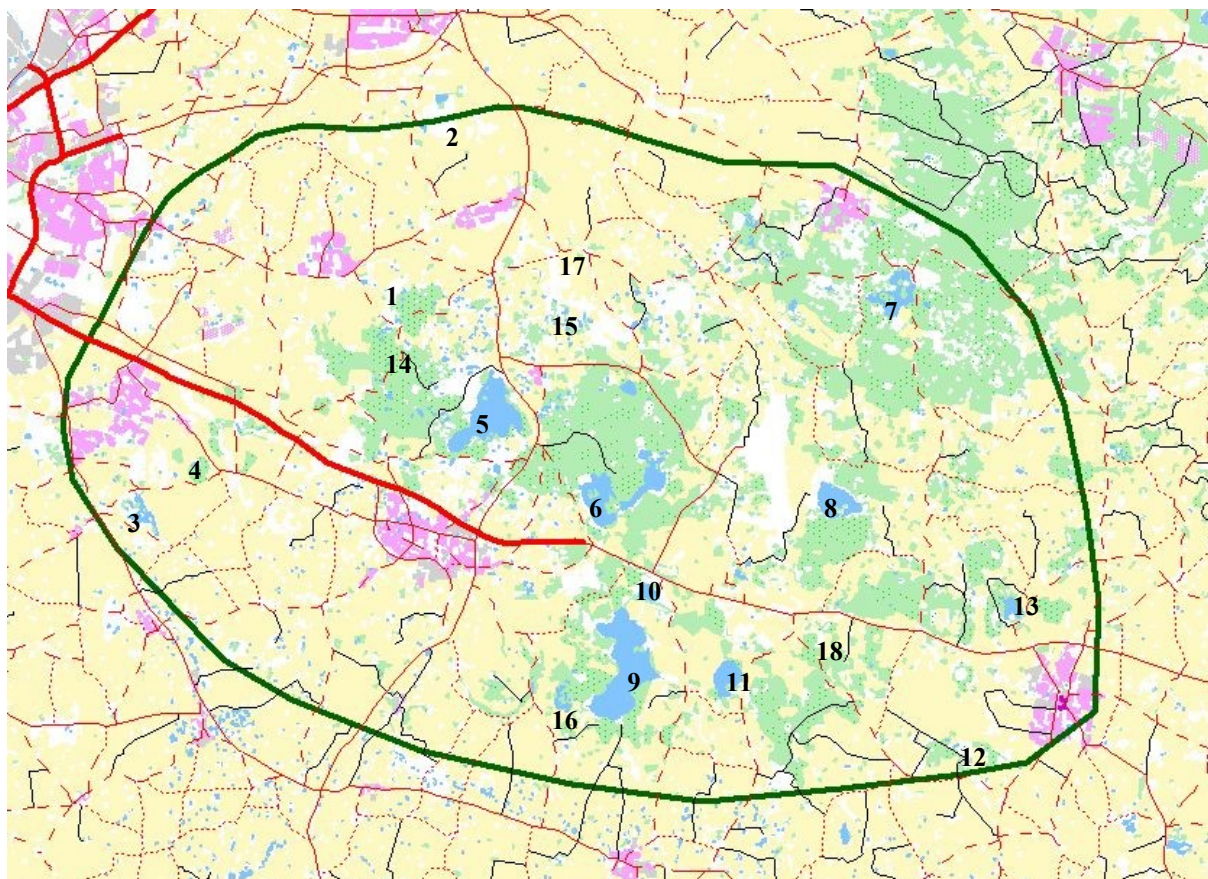
I början av 1980-talet uppträdde hökugglan invasionsartat i backlandskapet vintertid från sina häckningslokaler i Svenska fjällkedjan.

Viktiga fågellokaler i backlandskapet. 1-18

9.5 Grod-, kräldjur och fisk

Både grod- och kräldjur tillhör de växelvarma

ryggradsdjuren eller som de också kallas kallblodiga. Till skillnad från däggdjuren kan de inte hålla en jämn kroppstemperatur utan varierar med omgivande temperatur. Därför tvingas de gå i dvala under vinterhalvåret. Många människor uppfattar grod- och kräldjur som obehagliga men de har ett oförtjänt dåligt rykte. Särskilt groddjuren har ett mycket spännande liv och genomgår flera omvandlingsfaser från ägg till larv till yngel och slutligen färdigutvecklad vuxen individ. Groddjuren kallas även för amfibier vilket relaterar till deras liv både i vatten och på land. Eftersom grod- och kräldjur är växel-varma söker de värmen, antingen direkt solbelysta eller andra varma platser. Snoken har utvecklat ett intressant beteende att lägga ägg i gödselstackar där de kemiska reaktionerna ger en kraftigt förhöjd temperatur. Backlandskapet utgör ett av de artrikaste områdena i landet när det gäller grod- och kräldjur. Förutom de vanliga arterna förekommer bla lövgroda, lökgroda, ätlig groda och tidigare även grönläckig padda, strandpadda och klockgroda. Groddjuren tillhör de mest missgynnade arterna i det moderna landskapet där vattensamlingar och våtmarker minskat starkt. Fortfarande finns dock många småvatten kvar i backlandskapet där flera av arterna kan leva kvar. En person som betytt speciellt mycket för kunskapen om groddjuren i Skåne är Boris Berglund. Det var med stor glädje jag hade förmånen att ha långa samtal med Boris redan som ung fältbiolog. Han delade gärna med sig av sin kunskap och fantastiska minne för var han upplevt olika saker. Boris gjorde en pionjärinsats genom inventeringarna på 1970-talet som redo-visades 1980 i en länsstyrelserapport. Även fortsättningsvis har Boris gjort viktiga inventeringsinsatser och följt populationernas utveckling. Tillsammans med Mats Bentmar rörde jag några dammar söder om Sturups flygplats för att rädda de sista lövgrodorna på 1980-talet. Boris var med och gav råd inför röjningarna. Tyvärr var det tydligen redan för sent för den populationen som aldrig hämtade sig. Annars var det med de andra fältbiologerna i Bara som intresset väcktes för grod- och kräldjur och vi gjorde många utflykter för att upptäcka och uppleva. Både min bror Hans och Anders Selmer hade dessa djur som sitt främsta intresse och Anders och jag har fortsatt studierna men nu med hela Europa som utflyktsmål.

Lövgrodan

Ett av de mer exotiska djuren i backlandskapet är lövgrodan (*Hyla arborea*) som bara finns i södra

delen av Skåne. Med sina unika vidhäftande fötter kan den klättra upp i träd och buskar, hoppande mellan grenar och blad. Större delen av sommaren sitter lövgrodorna uppe i sol-exponerade bryn eller buskage och livnär sig på insekter. Slån och hagtornsbuskar är uppskattade eftersom de ger bra skydd mot rovdjur. Vid regnväder under sommaren kan man höra kväkande högt upp i träden men störst chans att träffa på lövgrodan har man under maj månad och en bit in i juni då djuren söker upp grunda och varma vattensamlingar för att leka. I skymningen och perioder under natten hörs hannarnas kraftiga raspiga kväkande flera kilometer. Det är imponerande att detta lilla djur på bara 3-4 centimeter kan åstadkomma sådant väsen. Om fler än tio hannar spelar samtidigt kan det bli öronbedövande om man står intill dammen.

Lövgrodan var förr vanlig i backlandskapet och uppgifter finns från 1800-talet och första decennierna av 1900-talet från många platser i de centrala och östra delarna. Från 1925-28 finns uppgifter från Torup nära slottet, Torup 2-3 kilometer söder om slottet, torvgravar söder om Yddingesjön, nordöstra ändan av Yddingesjön, sydöst om Frjällfotasjön, östra delen av Börringe socken samt från Börringekloster. Flertalet av lokalerna sammanfaller med de gamla utmärkerna och fortfarande påträffas lövgrodan gärna i betesmarker med grunda vattensamlingar, buskage och skogsbryn. I takt med att dessa miljöer har minskat kraftigt har också lövgrodan gått tillbaka och finns nu endast på ett fåtal lokaler i östra delen av backlandskapet. Ett av de områden som är rikast på småvatten i backlandskapet är landskapet mellan Hyby och Holmeja. Sven Sahlin berättar i Fauna och Flora 1976 om en cykeltur mellan Holmeja och Hyby 1928 då "hela nejden var fylld av ett starkt kväkande av grodor, vilka hördes på långt eller mycket långt håll och bildade en nästan sammanhängande kör från ungefär västlig, sydvästlig, sydlig, sydöstlig och östlig riktning. Kören föreföll helt eller huvudsakligen bestå av lövgrodor." Det märkliga är att inga tillförlitliga uppgifter om lövgrodor finns i området efter andra världskriget! Hur kunde en av landets tallrikaste lövgrodepopulationer plötsligt försvinna? Kanske var det de kalla vintrarna i början av 1940-talet som knäckte populationen? Men varför klarade sig då många andra förekomster? Landskapsförändringar kan inte förklara försvinnandet då många betesmarker och småvatten återstår. Inplantering av fisk och kräftor som äter grodyngel kan vara en bidragande orsak.

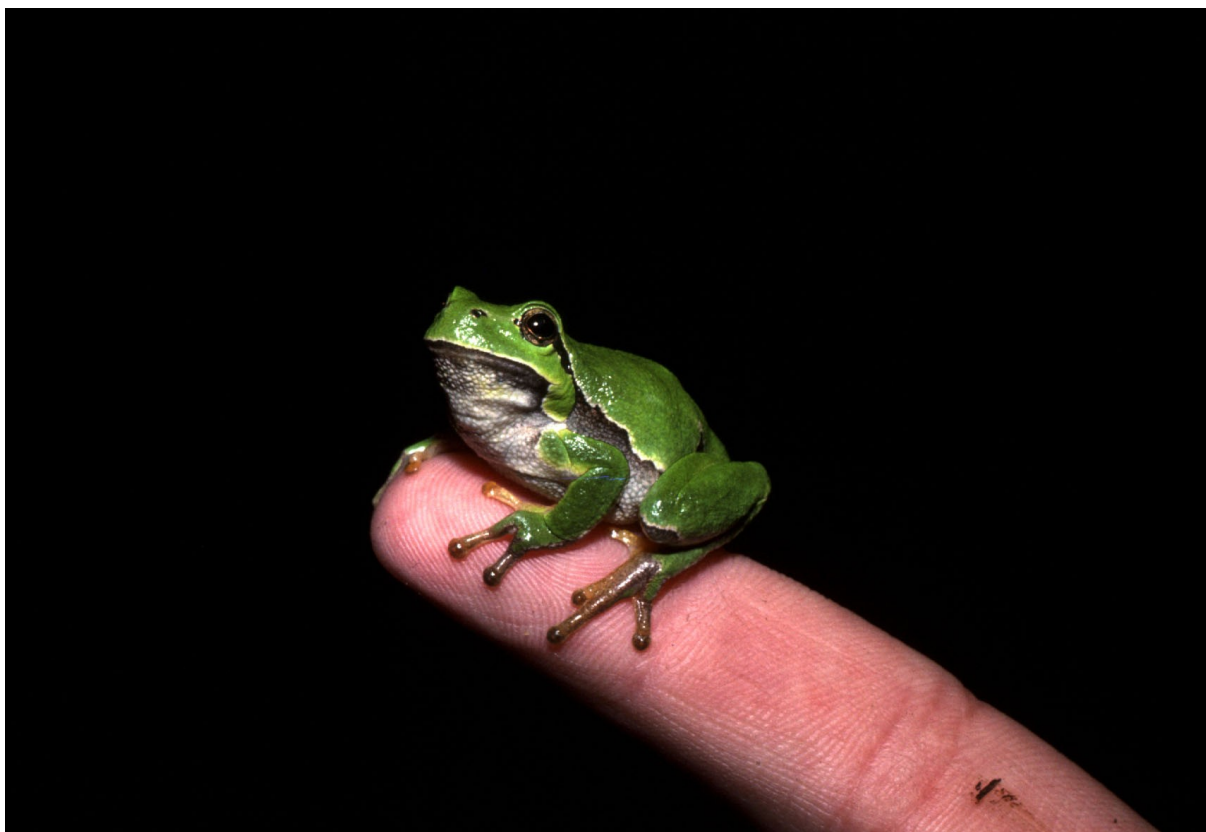
Ytterligare en hypotes som förts fram är konkurrens från den ätliga grodan som expanderat och tydligen inte fanns i samma vatten innan. Lövgrodan lever ofta i så kallade metapopulationer där flera lekdammar är beroende av varandra för utbyte av individer vid dåliga och goda år. De bästa lekdammarna fungerar som baslokaler och producerar ett överskott av djur som fyller på med djur i övriga dammar och kolloniserar nya lekvatten. I ett föränderligt landskap där grunda rovdjursfria lekvatten försvinner och tillkommer kan detta vara en god strategi. I ett område med tio lekdammar varav en är baslokal kan det dock räcka med att baslokalen förstörs för att hela populationen slås ut. När Sturups flygplats byggdes skedde detta i hjärtat av skånes sydsvästra utbredning för lövgrodan. Även om många lekvatten fanns kvar då flygplatsen var klar var detta dödsstöten för upp mot 25% av landets lövgrodor! Förutom detta stora slag mot lövgrodorna i backlandskapet har det varit många små negativa förändringar som succesivt fört lövgrodorna till att i det närmaste helt försvinna från sydvästra Skåne. Granplanteringar, utdikning, övergödning, igenväxning, förorening, utsättning av fisk och kräftor har alla bidragit till den negativa utvecklingen. Boris Berglund har, sedan slutet av 1950-talet, konstaterat lek i ca 560 vattensamlingar i sydvästra Skåne och bedömde

populationen till ca 1000-1200 könsmogna djur 1960-63. 1980 konstaterade Boris Berglund att lövgrodan fanns kvar i ett 30-tal dammar mellan Sturup och Skurup norr om väg E65 och upp mot Romeleåsen. I början av 1990-talet fanns det bara 5 säkra dammar kvar där lövgrodan hördes årligen och dessa låg isolerade från det övriga utbredningsområdet i sydöstra Skåne. Efter bottenläget i början av 1990-talet verkar det nu som om lövgrodan sakta håller på att återhämta sig och kontakt har åter skapats mellan de båda populationerna. Flera milda vintrar och hjälp med nya dammar från bland annat Naturskyddsföreningen i Svedala har bidragit.

Många är de försommarkvällar då jag cyklat runt i landskapet och lyssnat efter lövgrodor. Speciellt minns jag en majkväll i mitten av 1980-talet då jag sov under bar himmel norr om Lemmeströ och hade fantastiskt spel men också ett av de värsta åskregn jag upplevt. En stor del av natten tillbringade jag dyngsur under en bok.

Klockgrodan

I slutet av 1980-talet skedde en uppskattad återkomst då klockgrodans dova läte åter kunde höras i backlandskapet. Under 1700- och 1800-talet finns flera uppgifter om klockgrodor i området där några med säkerhet utgör inplanteringar vid slott och herrgårdar. Uppgifter finns om inplantering vid Torup redan 1630 och 1796

fanns djur fortfarande kvar. Även från Börringe finns uppgifter från 1868 och från sekelskiftet därefter. Någon gång under första halvan av 1900-talet försvann de sista individerna i backlandskapet men höll sig kvar längst vid kusten söder om Mölle där de sista försvann under 1960-talet. Återinplanterings-försök skedde på 1970-talet med det var först i mitten av 1980-talet som en mer omfattande utsättning skedde på initiativ av forskarna Claes Andrén och Göran Nilsson. På ett antal lämpliga lokaler, dvs främst betesmarker med grunda vattensamlingar, föddes djur upp från danska ägg i nätburar och släpptes sedan ut på lokalen. Ett område var Hyby hage där jag, ovetande om vad som pågick, hörde det första karakteristiska klock-grodelätet 1987. Det var en spännande och förundrad upplevelse som snart fick sin förklaring. Under flera år kunde klockgrodor höras i flera av dammarna under juni och juli. Vissa djur måste ha vandrat långt för sommaren 1991 hörde jag spelande klockgrodor mer än fem kilometer från Hyby i de grunda dammarna norr om Torup. Tyvärr har populationen gått tillbaka i slutet av 1990-talet och det är tveksamt om det finns några djur kvar idag. Kanske är det konkurrensen med fisk, kräftor och ätlig groda som gör det svårt för klockgrodorna som klarat sig mycket bättre på andra ställen de återinförts.

Lökgrodan

En riktig doldis och en av de mest hotade groddjuren är lökgrodan (*pelebatu fuscus*). För 100 år sedan var lökgrodan ganska vanlig i odlingslandskapet söder om en linje mellan Landskrona-Österlen. Dess nattaktiva leverne och förmåga att snabbt gräva ner sig vid fara och som skydd under dagen gör att få har sett den. Dessutom leker lökgrodan under vatten och dess svagt kluckande läte är svårt att höra utan att stoppa örat under ytan. Lökgrodan leker dessutom ganska tidigt, under april månad, men trots detta är det ofta som de enorma (upp till 10 centimeter stora) larverna inte hinner utvecklas färdigt utan övervintrar som larver för att bli färdigutvecklade först nästa år. Lökgrodans förkärlek till sandiga odlingsmarker har drabbat arten hårt då detta landskap förändrats drastiskt den sista halvan av 1900-talet. Allt intensivare odlingsmetoder, traktorer som packar jorden, övergödning och förorening av lekvatten har trängt tillbaka arten till mindre påverkade områden. Fortfarande på 1970-talet hittade Boris Berglund många lekvatten och djur som passerade vägar. Biltrafikens expansion har också säkert varit en viktig orsak till tillbakagången. Arten fanns då i stora delar av backlandskapets öppna landskap. Grustag var en nyskapad miljö där lökgrodan trivdes och både Arriegrustag och Käglingen strax intill blev viktiga lokaler. Tyvärr har många av grustagen återställts efter täktverksamhet och lekvatten

försvunnit. Min första lökgröda såg jag vid den då verksamma fruktodlingen intill Vinninge. I en be-tongbrunn brukade djur trilla ner och vi hjälpte dem upp igen. Även inne i Bara samhälle fanns djur i början av 1980-talet. Jag har också hört spelande hannar i Hyby hage på 1980-talet men alla dessa lokaler verkar ha försvunnit under 1990-talet. Idag är endast tre lokaler kända i backlandskapet och glädjande nog är en av dessa avsatt som reservat för att skydda just lökgrödan. Utvecklingen är dock mycket oroande och det finns stor risk för att arten kommer försvinna inom en snar framtid om inte kraftfulla åtgärder sätts in.

Ätlig groda

En grodart är unik för backlandskapet, nämligen den ätliga grodan (*Rana esculenta*). Det något märkliga namnet kommer från traditionen nere på kontinenten, och särskilt i Frankrike, att äta grodlår från denna art. Den ätliga grodan är mer vattenknuten än övriga groddjur och lämnar inte gärna dammarna under sommaren vilket många av de andra arterna gör. Leken börjar ganska sent, i slutet av maj och fortgår in på sommaren. Efter leken sitter de stora grönspräckliga grodorna i strandkanten och solar sig och hoppar med ett plums i vattnet när de blir störda. Ofta hinner man se den gulgröna linjen mitt på ryggen. Den ätliga grodan är liksom lövgrodan en ljudlig spelare och det hackiga ”skrattande” kväkandet hörs lång väg både natt och dag. Arten är inte speciellt krävande när det gäller val av damm bara det inte finns för mycket fisk och andra rovdjur. Kärnområdet har länge varit Bokskogen från Torup över Yddingen ner till Sjödiken. Under 1900-talet har dock en kontinuerlig expansion skett och idag finns ätlig groda i hela backlandskapet och ända ut till kusten i Malmö. Det finns frågetecken kring om arten är naturligt förekommande eller har förts hit av människan. Det finns uppgifter om utplantering vid flera gods och det begränsade utbredningsområdet talar också för detta.

Strandpaddan (*Bufo calamita*)

Denna padda föredrar grunda varma vattensamlingar och finns företrädesvis längs kusten och på sandiga marker i inlandet i Skåne. I backlandskapet har den tidigare förekommit kring Arrie och Käglinge i den västra delen samt sydväst om Genarp. Ett udda fynd gjordes på 1960-talet av Boris Berglund vid Börringe och denna individ måste ha vandrat mycket långt då

inga kända lokaler finns i närheten. Det är också mycket vanligt att djuren flyttar mellan vattensamlingar i etablerade områden. Det är nu många år sedan någon strandpadda spelade i backlandskapet men kanske kan vi i framtiden åter få höra dessa ringande läte som till viss del påminner om en nattskärva.

Grönfläckig padda (*Bufo viridis*)

Detta är troligen den mest hotade arten av groddjuren idag. Bara ett fåtal lokaler är kända längs kusten söder om Malmö. Tidigare fanns den dock ganska spridd i södra delen av landet och föredrar liksom strandpaddan grunda solexponerade vattensamlingar utan rovdjur. Från sekelskiftet finns flera noteringar om arten i backlandskapet. När Boris började sina inventeringar på 1960- och 1970-talet fanns den fortfarande kvar i Arrie grustag och mellan Hässleberga och Genarp.

Sandödlan

Sandödlan föredrar sandiga solbelysta sydslutningar och har troligen aldrig varit speciellt vanlig i backlandskapet. Den största utbredningen fanns troligen under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet då omfattande torra lämpliga marker som inte odlades varje år fanns kvar. Sedan har det gått snabbt utför med arten som nu bara är känd från den allra västligaste delen av backlandskapet. Det är möjligt att den finns kvar i Genarpsområdet men jag har inte hört något om detta. Den lokal jag sist såg sandödlan på var järnvägsövergången över Sege å vid Skabersjö. På den sydlända banvallen fanns en liten population på 1980-talet och in på 1990-talet. Idag vet jag inte om arten finns kvar här och ombyggnad av banvallen samt igenväxning har försämrat förutsättningen. Uppgifter om sandödlor har också förekommit från Västerskog norr om Skabersjö slott på vägsränlan inne i skogen.

Grönlingen

Grönlingen (*Barbatula barbatula*) förekommer i bäckar med rinnande vatten och sandiga och grusiga bottenar. Den är sällsynt i landet men kan lokalt vara ganska rikligt förekommande. Den verkar inte vara speciellt känslig för föroreningar och övergödning men påverkas desto mer av regleringar av vattendragen med rätningar och fördjupningar. Grönlingen kan påträffas på flera ställen i Segeåns- och Höjeåns vattendragssystem. Självt har jag främst hittat djur i

Torupsbäcken, norr om slottet i skogen, där bäcken har ett relativt naturligt lopp med finna bottnar. Det är en intressant liten fisk med sina långa tömmar som ger den ett malliknande utseende.

Groplöja

Groplöjan (*Leucaspis delineatus*) är en liten fisk som kan vara förbisedd men som verkar vara mycket sällsynt. Den enda med säkerhet kända förekomsten i backlandskapet är i vallgravarna till Skabersjö slott. Det är möjligt att arten kommit hit genom inplantering av annan fisk men det finns också uppgifter om att arten finns på fler ställen i Sege åns avrinningsområde. Arten är en frisimmande stimfisk som föredrar små vattensamlingar med riklig växtlighet i kanterna och en öppen vattenspegel i mitten.

Öringen

Öringen (*Salmo trutta*) vandrar upp i både Sege å och Höje å och leker på lämpliga åsträckor. Vissa delar av vattendragen är dock otillgängliga på grund av vandringshinder. Dessutom är långa sträckor av vattendragen kraftigt rätade och fördjupade och utgör inte lämpliga miljöer för öringen. Öringen är populär för sportfisket och mån-

ga åtgärder vidtas för att förbättra situationen för arten, restaurera lekbottnar och ta bort vandringshinder.

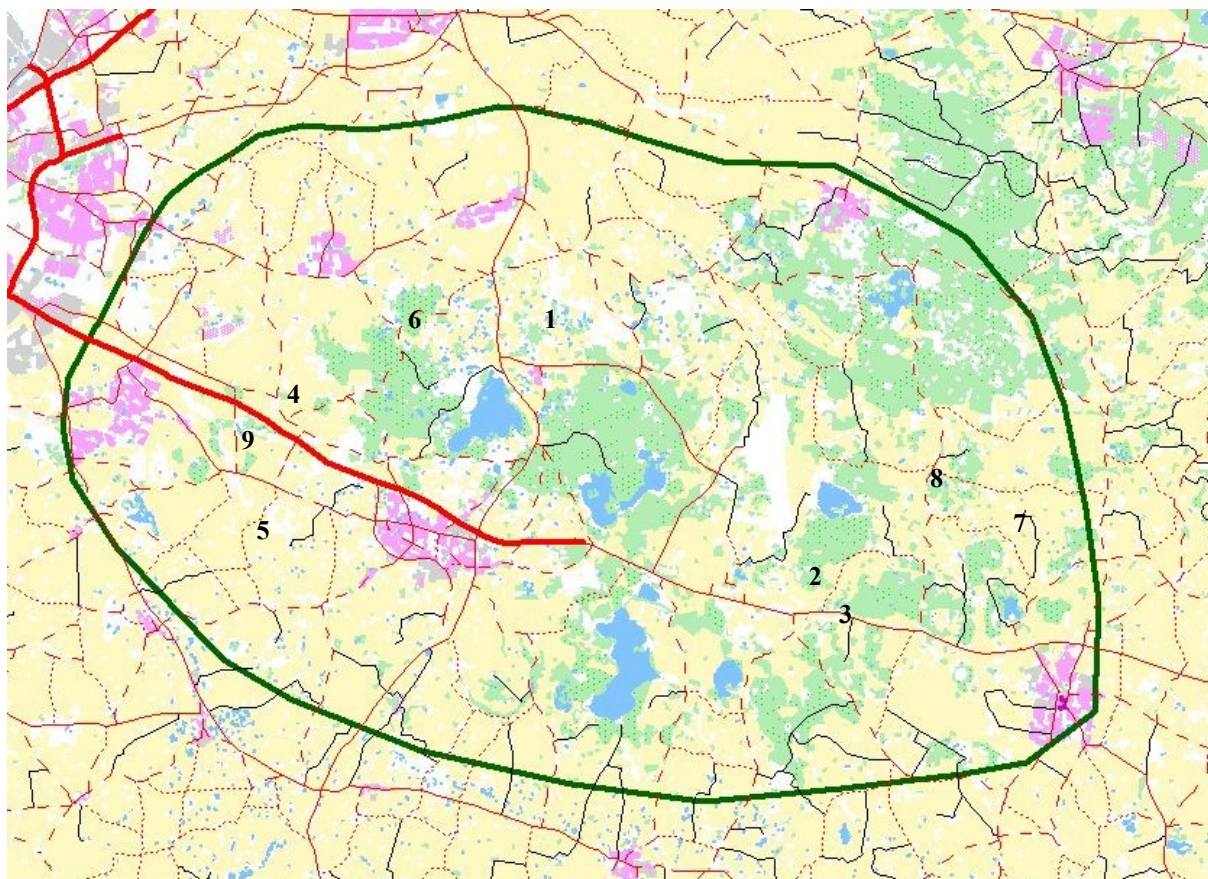
Sandödla.

Viktiga lokaler för groddjur och fiskar. 1-9

9.6 Insekter och smådjur

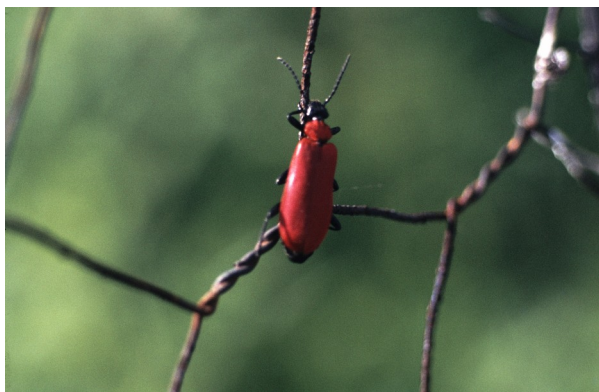
Det är bland insekter och andra ryggradslösa

djur som huvuddelen av artantalet finns. Rygg-
radsdjuren som tidigare beskrivits utgör bara
någon procent av de 50 000 flercelliga arter som
är kända från landet. I detta myller av livsformer
finns många spännande upptäckter och jag har
bara bekantat mig med några få arter hittills. De
mest populära och därmed mest kända är
dagfjärilarna följda av skalbaggar och natt-
fjärilar. Även för landmollusker, det vill säga
snäckor och sniglar, samt bin, gräshoppor och
andra större varelser finns en del kunskap men
för det stora flertalet är kunskapen mycket
bristfällig. Därför blir också denna presentation
relativt sparsam. Det är fritt fram för var och en
att göra sina egna upptäckter i smådjurens värld.
Kardinalbagge vid Eksholm 1985.

Äldre studier

Häckeberga och Bökeberg var tidigt kända för

sin rika förekomst av sällsynta skalbaggar och
andra insekter. Många entomologer (insekts-
intresserade) åkte hit och samlade in exemplar
för sina samlingar. Insamlandet förekom även i
biologiundervisningen långt fram på 1900-talet
men har sedan minskat i takt med ett allt mindre
artintresse. Skolundervisningen handlar sedan
1970-talet mer om ekologi och miljöfrågor och
allt mindre om vilka arter som finns. På sätt och
vis är det som om vi lärt oss mer om menings-
byggnad utan att kunna bokstäverna. Fält-
biologerna har ständigt intresserat sig för arterna
och bland annat ordnat ett otal kurser samt gett
ut billig bestämningslitteratur. T ex så gavs det
ut bestämningsböcker för hopprätvingar (gräs-
hoppor och vårtbitare) på 1980-talet som resul-
terade i att flertalet av landets duktigaste experter
på dessa arter gick i högstadiet eller gymnasiet!
Det samma gäller för andra organismgrupper
som fick uppmärksamhet i olika ”Knuff” kam-
panjer. Idag har intresset för arter åter ökad
genom bland annat artdatabankens arbete med

hotlistor och inventeringar med olika signal- och
indikatorarter. Hela tiden har det funnits tradi-
tionella entomologer som exkurerat i området
och samlat arter men dessa delar sällan med sig
av sina upptäckter. Under 1980- och 1990-talet
har sedan flera officiella inventeringar genom-
förts bland annat av forskare, kommuner och
naturskyddsföreningen. Tord Hägg är en kunnig
entomolog från Malmö som bland annat inven-
terat området söder om Yddingesjön samt Häcke-
bergaområdet och hittat många spännande arter.
1999 gjorde Lars Huggert en översiktlig inven-
tering av rödlistade vedskalbaggar i Torup, Bör-
ringe, Slätteröd, Svaneholm, Resåkra, Eksholm
och Havgård där han på kort tid hittade massor
av utrotnings-hotade arter i de gamla träden.
Detta visar att området fortfarande hyser en
mängd sällsynta arter i skyddsvärda miljöer och
att det finns massor av nya arter att upptäcka.

Alkonblåvingen (*maculinea alcon*)

Backlandskapetets mest sällsynta dagfjäril är den
intressanta alkonblåvingen. Den har ett invecklat
samspel med både klockgentianan och en myrart
i sin livscykel. Alkonblåvingen förekommer
endast på två lokaler i Skåne varav den ena är
Hunnerödmossen. Under juli och augusti blom-
mar klockgentianan och då passar alkonblå-
vingen på att lägga sina ägg på blomknopparna.
När äggen kläcks söker sig larverna ner på mar-
ken och tas om hand av myrorna tack vare sin
attraktiva doft. Myrorna tar med sig larverna till
sina underjordiska bon där larverna förpuppas
för att nästa år kläckas och söka sig upp till ytan
och åter leta efter artfränder för parning och
äggläggning. Under många år växte Hunneröds-
mossen allt mer igen och förekomsten av klock-
gentiana och därmed alkonblåvinge hotades.
1987 inledde jag tillsammans med Naturskydds-
föreningen i Svedala rönjningar på mossen för att
öka förutsättningarna för fjärilen och den rika
floran. Resultatet har varit positivt och klock-
gentianan har återkommit på den norra delen i
ledningsgatan där den var försvunnen i slutet av
1980-talet. Fortfarande utgör dock betningen en
förutsättning och också ett hot mot populationen.
Betas det för svagt växer området igen och betas
det för hårt riskeras att klockgentianan blir
upptäen.

Kovetenätfjäril NT (*Melitaea diamina*)

Detta är en fjäril som främst är knuten till
vänderoten och därför förekommer på fuktiga
ängsmarker och kärr i skogsmark. Arten har
minskat kraftigt i norra Europa liksom i Sverige.

Den har möjlighet att övervintra två vintrar som larv och en del av populationen gör så vilket är värdefullt regniga somrar då fortplantningen misslyckas. Flygningen sker främst under juni och juli. Arten är funnen i Sjödiken under 1980-talet.

Ärenprisnätfjäril (*Euphydryas aurinia*)

Trots namnet är arten knuten till ängsvädd och har minskat kraftigt i nordeuropa i takt med att hävdade ängsmarker blivit allt mer sällsynta. Ärenprisnätfjärilen är funnen på fuktängarna innanför Tällinganäbben väster om Bökeberg och vid Hunnerödmossen så sent som 1980-talet men verkar nu vara försvunnen från hela Skåne. Normalt flyger de under juni månad.

Brun tibastmal (*Anchinia cristalis*) CR

Detta är en mycket svårsedd nattfjäril som först upptäcktes på 1960-talet i nordeuropa. Den verkar vara beroende av tibasten vilken är sällsynt i våra trakter och därmed är även fjärilen extremt sällsynt. Fjärilen flyger i juli i de fuktiga askskogar där tibasten trivs. Under 1980-talet påträffades den bruna tibastmalen i askskogen vid trebottnasten strax sydöst om Havgård. Det är möjligt att arten har blivit förbisedd på andra lokaler med tibast som t ex vid Börringesjöns strand i sydöst.

Ekoxe (*lucanus cervus*)

Som ung fältbiolog blev jag inbjuden att göra en inventering av Ekoxen i Svedala kommun. Naturskyddsföreningen fick uppdraget att göra inventeringen av kommunen och vände sig till fältbiologerna i Bara för samarbete. Till stor del blev det sedan jag som gjorde inventeringen och skrev rapporten. Det var oerhört spännande och blev inkörsporten till många liknande uppdrag. Utan stor hjälp från Mats Bentmar hade inventeringen inte blivit mycket av. Mats bidrog med de flesta uppgifterna och tillsammans besökte vi Eksholm och Enekrogen flera gånger och studerade denna imponerade skalbaggsarna som är Europas största. Sena försommarekvällar kunde vi se hur de tunga hannarna långsamt kom flygande genom bokskogen på jakt efter honor. På ekstammar där sav trängde fram fanns också stor chans att få se djur dricka. Boris Berglund som är mest känd för sina inventeringar av groddjur intresserade sig även för andra sällsynta arter bland annat ekoxen. Han upptäckte att det var en bra metod att lysa med en kraftig lampa på stammarna nattetid för att hitta ekoxar. Trots dessa erfarenheter var det svårt att konstatera var

arten förekom. Sedan 1970-talet har den dock rapporterats vid Häckeberga, Börringekloster, Fjällfotasjön, Bökeberg, Trumpetarängen och Bokskogens södra del på Skabersjöns marker. I zoologiska museets samlingar hittade jag många infångade individer från Bökeberg och det verkade som arten var vanlig i området under början av 1900-talet. Idag är den extremt sällsynt och området måste ha förändrats en hel del under seklet med minskad förekomst av ek. Ett mer tråkigt sätt att hitta ekoxe är att leta kroppsdelar på skogsvägar. Vid bland annat Eksholm hade kråkorna specialiserat sig på att fånga djuren när de yrvakna kommer fram ur sin puppa vid någon gammal ek- eller bokstubbe. På kort tid kunde rester av flera 10-tals djur samlas ihop på vägen. Det förekom även att djur utan bakropp fortfarande levde och kunde fortsätta att göra så flera dagar.

Bokoxen eller lilla ekoxen (*Dorcus parallelepipedus*)

Arten ser ut som en liten kopia av den stora ekoxens hona. Men då ekoxen främst är beroende av gamla ekar är den lilla ekoxen knuten till gamla bokar och död bokved. Den förekommer ganska allmänt i äldre bokskog och jag har till och med hittat den vid en mindre bokdunge längs cykelvägen mellan Spångholmen och Torup. Förr var den lilla ekoxen mer ovanlig än ekoxen men förhållandet har förändrats under 1900-talet.

Bokoxe vid Eksholm 1986.

Läderbaggen (*Osmoderma eremita*)

Detta är en ganska stor skalbagge som lever ett

dålt liv inne i väldiga ihåliga ekstammar. I takt med att riktigt gamla ekar blivit sällsynta har Läderbaggen minskat kraftigt. Dess situation är så allvarlig i Europa att EU har lyft fram den som prioriterad art och stöder olika projekt för att dokumentera och bevara artens förekomster.

Ägg av Alkonblåvinge på klockgentiana i Lemmeströkärret

Häckebergaområdet verkar fortfarande hysa en ganska god stam medan förekomsten vid Yddingesjön verkar vara på väg att försvinna. Där har bara enstaka observationer gjorts under 1980- och 1990-talet. Läderbaggen lever som larv i många år i den fuktiga trämjölsmassan som kallas för mulm inne i ihålig träd. Särskilt eken angrips av svampar som bryter ner cellulosan inne i stammen medan trädet kan leva vidare med ett vitalt skal. När svampen brutit ner stammens innandömme kan det bildas ansevärliga mängder mulm som utgör en viktig livsmiljö för många insekter. Stammen skyddar för fienden och inne i eken skapas ett stabilt klimat som kan upprätthållas i många hundra år medan trädet åldras. I de gamla urskogarna som fanns här fram till bronsåldern var det gått om gamla ihåliga ekar och många gamla träd kunde leva kvar i hagmarker och utmarker långt fram i tiden. I dessa miljöer behövde läderbaggen och andra mulmlevande arter inte sprida sig speciellt långt då lämpliga miljöer fanns nära. Senare blev det allt längre mellan lämpliga jätteträd. Först i samband med skiftena skedde den verkliga tillbakagången och idag finns bara små fragment kvar av de gamla skogarna. Läderbaggen vid Yddingesjön har ingen chans att överleva då det finns för få lämpliga ekar kvar i landskapet. Det har det förmodligen gjort i mer än 100 år men

arten har lyckats överleva i en mycket liten population som sakta tynar bort. Samma situation gäller för många arter som inte har förutsättningar att överleva då landskapet har förändrats allt för mycket.

Bokblombock (*anoplodera scutellata*)

Detta är en relativt stor (20 mm) och vacker skalbagge med långa antenner. Den förekommer sällsynt i äldre bokskog med mycket död ved men är bara förutsättningarna bra kan den vara ganska talrik. Larverna lever främst i övre delen av grova bokhögstubbar. Utvecklingen till färdig skalbagge tar minst tre år och de kläcks vid midsommartid och kan ses en månad framåt. I backlandskapet verkar bokblombocken ha flera viktiga förekomster och har påträffats vid Torup, Söder om Yddingesjön, vid Havgård och Slätteröd förutom Häckeberga.

Skeppsvarvsflugan (*Lymexylon navale*)

Skeppsvarvsflugan är trots namnet en skalbagge och ser ganska märklig ut. Den är mycket smal och lång och liknar mer en slända. Den blir ca 2 centimeter och har en roströd till svart färg. Arten är mycke sällsynt och förekommer främst i gamla grova stående ekar som gärna får vara solbelysta. Störst chans att få se arten har man varma sommareftermiddagar då de flyger runt värddrädet. Larverna borrar gångar i torr död ekved både uppe i döda och levande träd och ibland även på marken. Viktiga förekomster finns vid Torup, Häckeberga, Slätteröd och söder om Yddingesjön.

Mörkbent kamklobagge (*Allecula rhenan*)

Detta är en ganska liten (10 mm) brun skalbagge med långa ben och antenner. Arten verkar föredra grova ihåliga bokar där den lever i svampig ved och exkrementer från andra vedinsekter. Larvutvecklingen är tvåårig och de färdigutvecklade skalbagarna kan ses på stammar efter midsommar. Den mörkbenta kamklobaggen är mycket sällsynt och förekommer bland annat söder om Yddingesjön och vid Börningekloster.

Platt lövvedborre (*Xyleborus monographus*)

Detta är en mycket sällsynt skalbagge som har påträffats vid Torup. Arten är liten, endast 2-2,5 mm lång, och är därmed svår att hitta. Den verkar föredra ek och lever i den nyss döda veden där den gör gångar. Den platta lövvedborren är troligen också värmekrävande

och utgör en värmerelikt från äldre varmare tider. I Sverige räknas den som akut hotad vilket innebär att den riskerar att vara försvunnen inom några få decennier.

Bokskogsrödrock (*Ampedus rufipennis*)

Knäpparna är en intressant grupp skalbaggar där många är knutna till gamla träd och död ved. Därför använder man ofta dessa för att hitta värdefulla miljöer utan att behöva bestämma ett mycket stort antal arter. Bokskogsrödrocken är vackert röd på täckvingarna och är cirka 10-14 mm lång. Den är starkt knuten till äldre bokskog och har bara hittats på ca 10 lokaler i landet. Ytterligare tre hittades år 2000 då Lars Huggert inventerade vedskalbaggar i backlandskapet, nämligen Torup, Börringekloster och Slätteröd.

Bålgeting (*Vespa*)

Många har en stor rädsla för de stora bålgetingarna som har rykte om sig att ha ett förförligt stick. Det är inte någon trevlig erfarenhet att bli stucken, vilket jag vet, men arten är mycket fridfull och det skall till att man stör eller retar dem rejält innan de sticker. Bålgetingar har blivit allt mer sällsynta och finns med på listan över hänsynskrävande arter i landet. De lever främst i ihåliga träd och ibland i holkar där de bygger sitt bo. Arten är troligen spridd på flera platser i backlandskapet men själv kan jag bara minnas att jag sett den vid Rydskratt i Bokskogens västra del samt vid Eksholm.

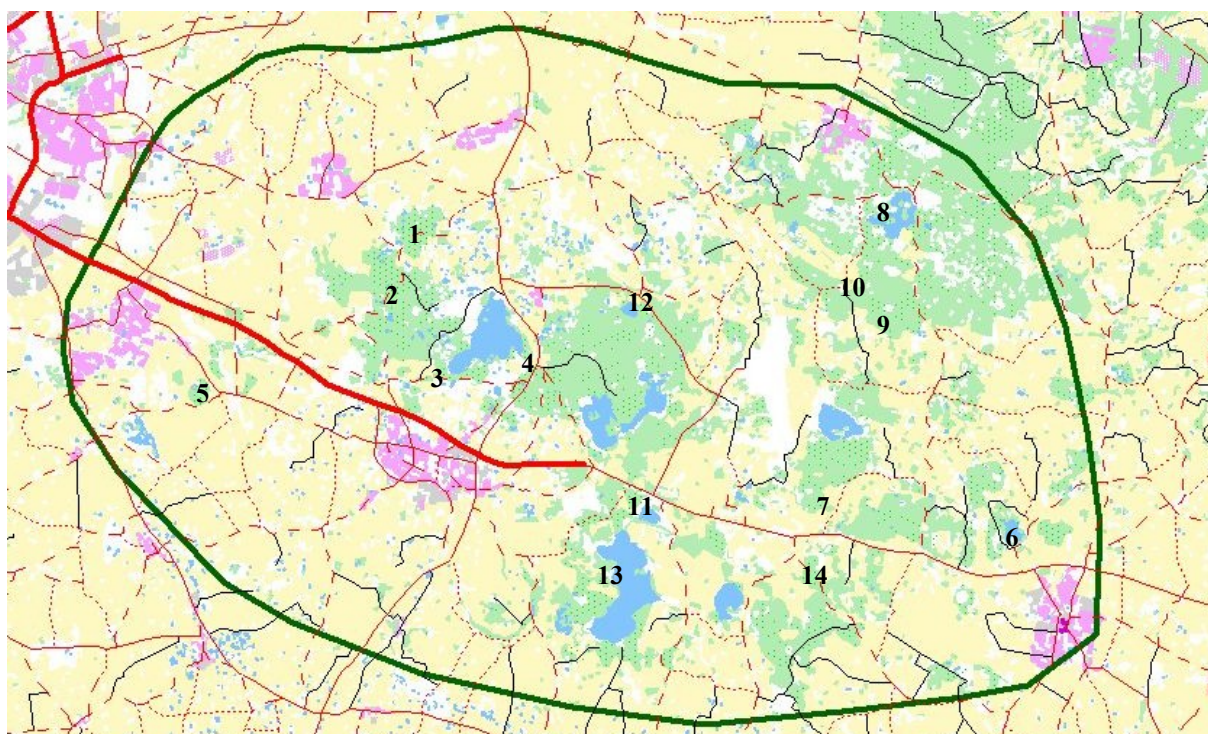
Vertigo moulinsiana

De kalkrika markerna ger goda förutsättningar för en rik snäckfauna. En av landets mest sällsynta snäckor lever vid Yddingesjöns strand på Roslätts marker. Detta är den enda kända lokalen i landet och på kontinenten där arten har sitt huvudsakliga utbredningsområde har arten gått starkt tillbaka. Snäckan är mycket liten endast 2,5 mm lång och lever i den täta strandskogen med högorter och alsumpskog. Lättast hittar man den på blad och gräs. Under forntidens varmare klimat fanns snäckan mer spridd i Sverige upp till Östergötland och Gotland och förekomsten vid Yddingesjön får ses som en reliktolokal.

Större agatsnäcka (*cochlicopa nitens*)

I slutet av september 1959 fann Hans Lohmander den sällsynta större agatsnäckan vid Södra Lindved. Det var i högt gräs, ormbunkar och starr i övergången mellan vass och alkärr som arten påträffades nära Börringesjön ca 200 meter öster om gården. Det är en liten (7 mm), vacker snäcka med oval form. Det finns ytterligare två liknande agatsnäckor i landet som är betydligt vanligare och dessa kan förväxlas.

Intressanta lokaler för insekter och småkryp i backlandskapet. 1-14

9.7 Kryptogamer

Svampar

Svamparna är en mycket artrik grupp och de flesta är mycket små och svårstuderade. De arter som vi oftast kommer i kontakt med är de så kallade storsvamparna som bildar stora fruktkroppar som sticker upp ur marken eller ut ur stammen på ett träd. Många svampar är känsliga för förändringar i mikroklimat och markkemi och har minskat kraftigt genom landskapsförändringar och luftföroreningar. Det är framför allt under sensommaren och hösten som svamparnas fruktkroppar kommer upp och arterna kan dokumenteras. Backlandskapet är artrikt genom gynnsamma markförhållanden och varierad vegetation. De traditionella matsvamparna i Sveriges barr- och blandskogar är ganska sällsynta och det krävs ganska mycket kunskap för att plocka matsvamp i markerna.

En av de mer sällsynta arterna i backlandskapet är **Gul blodsopp** (*Boletus junquilleus*) som har påträffats av Bernt Hägg väster om Lilla Roslätt i bokskog. **Tigermussling** (*Lentinus tigrinus*) har sin enda skånska förekomst i Häckeberga. Andra sällsynta arter är **Hartsticka** (*Ganoderma pfeifferi*) som lever på gamla levande bokar bl a i Häckeberga, vid Torup, kring Börringesjön och Svaneholm. Det verkar som om den bara

förekommer på riktigt grova bokar över en meter i diameter. **Bläcksopp** (*Boletus pulverulentus*) är en medelstor gulbrun sopp som finns i Törringelund och väster om Lilla Roslätt.

Bronssopp (*Boletus appendiculatus*) har bland annat påträffats vid Torup.

Rotsopp (*Boletus radicans*) finns vid Ryggastensskogen. **Tårtickan** (*Inonotus dryadeus*) är en hattbildande ticka som växer vid foten på gamla ekar. Den finns bland annat vid Torup, Bokskogen och Börringekloster. **Stenticka** (*Polyporus tuberaster*) är en starkt hotad ticka med hatt och växer på döda stammar och grenar i lövskog. Den har påträffats vid Börringekloster och Häckeberga. **Klumpticka** (*Abortiporus perennis*) är funnen vid Svaneholm.

Korallticka (*Grifola frondosa*) är en mycket vacker svamp som växer i vita tuvor med sina många långa fingerlika fruktkroppar. Den doftar gott och växer främst vid foten eller på stubbar av ek och har bland annat påträffats vid Torup.

Oxtungsvamp (*Fistulina hepatica*) finns bland annat vid Svaneholm. **Scharlakansvaxskivling** (*Hygrocybe punicea*) förekommer i gamla ogödslade betesmarker och har påträffats i Hybyhågnad liksom en liknande art **Gulprickig vaxskivling** (*Hygrophorus chrysodon*)

Lavar

Som för flera organismgrupper bedrevs intensiva

studier i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet för att sedan avta. Andra områden inom biologin intresserade forskarna i Lund mer och det är först i slutet av 1900-talet som intresset från både amatörer och forskare åter har ökat för våra lavar. 1987 och 1988 gjorde Ulf Arup och Stefan Ekman en större undersökning och uppföljning av lavfloran i södra Sverige. Främst återbesöktes äldre kända förekomster av sällsynta arter och många av dessa hade försvunnit bland annat på grund av ökad belastning från luftföroreningar och ingrepp från skogsbruket. Men en hel del nya förekomster kunde också dokumenteras. I samband med skogsvårdstyrelsens nyckelbiotopinventering på 1990-talet noterades ett antal lavararter. År 2000 gjorde Ulf Arup en inventering av ca 10 äldre skogsområden i backlandskapet på uppdrag av Naturskyddsföreningen i Skåne och hittade en del nya sällsynta arter. Bland de intressanta arter som noterats i området kan nämnas:

Örlaven (*Hypotrachyna revoluta*) är en sällsynt bladlav med grå översida och brun undersida. Den finns främst på klibbal i olika ålder längs sjöstränder, åar och i kärr. Arten har tidigare påträffats vid Yddingesjöns norra strand, Torup och Bökeberg.

Kalkvägglaven (*Xanthoria calcicola*) är en organgefärgad bladlav som blir upp till en decimeter i diameter. Arten växer på sten och gärna kalk- och näringsrikt underlag. En av de vanligaste växtplatserna är kyrkogårdsmurar och det är just på en sådan den har hittats vid Skabersjö kyrka på 1980-talet. Den växer ofta tillsammans med den vanliga vägglaven som kan förväxlas.

Elegant sköldlav (*Melanelia elegantula*) är en rosettliknande, brun-brungrönbladlav med upp till 5 cm stor bål. Den växer gärna på alléträd, i parker och bryn på alm och kastanj och har minskat i takt med alléernas tillbakagång. Arten har sin huvudutbredning i backlandskapet, bland annat vid Eksholm, Börringekloster, S Lindved, Havgård och Torup.

Flikig sköldlav (*Melanelia laciniatula*) är en liten grönbrun-olivbrun bladlav. Den växer på många olika lövträd i halvöppna miljöer som alléer, parker, kyrkogårdar och skogsbryn. Flikig sköldlav påträffas ofta tillsammans med Elegant sköldlav. Arten är känd från bland annat Eksholm, Börringekloster, S Lindved, Havgård och Torup.

Bokvärtlav (*Pyrenula nitida*) är en skorplav med olivbrun till grå slät bål och små vita prickar.

Arten föredrar bok och kan i äldre bestånd vara ganska vanlig. Den används som indikator för intressanta lavmiljöer eftersom chansen att hitta andra sällsynta arter ofta är stor i dess närhet. Den är funnen vid bland annat Resåkrallunden, S Lindved och Havgård.

Bokkantlav (*Lecanora glabrata*) är en skorplav som är ganska svårbestämd och kan förväxlas med bland annat brun kantlav. Arten föredrar slät bark på gamla bokar i halvskuggiga och gärna fuktiga miljöer.

Rosa lundlav (*bacidia rosella*) är en skorplav med små grå-grågröna balar på bara några kvadratcentimeter. Den växer främst på äldre bokar men även på andra ädellövträd. Det verkar som om den är svårspriidd och därför främst finns på platser där gammal skog funnits under mycket lång tid. Den är därför en bra indikator på värdefulla lavlokaler. Rosa lundlav är känd från bland annat Svaneholm och Håckeberga.

Grå skärelav (*Schismatomma decolorans*) är en skorplav med slät bål i varierade färger. Arten trivs bäst på riktigt gamla och skrovliga ekar i hagmarker, parker och öppet landskap. Den har påträffats vid Resåkrallunden, Börringekloster, Havgård, Svaneholm och Roslätt.

Stiftklotterlav (*Opegrapha vermicellifera*) är en gråaktig skorplav som växer sällsynt vid stambasen på lövträd, främst bok, ek och alm. Den föredrar fuktiga platser med skugga. Arten finns vid Börringekloster, S Lindved, Havgård och Torup.

Skuggorangelav (*Caloplaca lucifuga*) är en oftast gulfärgad skorplav. Arten föredrar gamla ekar i hagmarker och öppna lägen där den växer inne i barksprickor. Det är bara ett 20-tal år sedan arten beskrevs för första gången. Den har påträffats vid Börringekloster, Torup och Slätteröd.

Matt pricklav (*Arthonia pruinata*) är en skorplav med tjock ljusgrå-gråbrun färg. Växer främst på äldre ekar i öppna lägen som parker och hagmarker. Arten har minskat kraftigt på senare decennier och finns bara kvar sällsynt i Skåne och Blekinge. I backlandskapet är den känd från Börringekloster, Torup, Roslätt, Slätteröd och Håckeberga.

Grynig dagglav (*Physconia grisea*) är en bladlav med upp till 5 cm stor bål. Arten trivs i näringsrika miljöer som dammexponerade lövträd längs vägar, i parker och bryn. Den har hittats vid Havgård och Svaneholm.

Mjölilig lundlav (*Bacidina delicata*) är en starkt hotad blekt grön lav som främst växer på fläder

men även på andra buskar och träd. Det är möjligt att arten är förbisedd och bara ett 10-tal förekomster är kända i landet. En av dessa är Roslätt där Ulf Arup fann arten år 2000.

Kraterorangelav (*Caloplaca ulcerosa*) är en relativt nyupptäckt art som uppmärksammats så sent som i början av 1990-talet. Arten föredrar lövträd med måttlig näringspåverkan i alléer, parker och bryn. Från backlandskapet är den känd från Torup (U Arup år 2000).

Alléägglav (*Candelariella reflexa*) är en sällsynt gulgrön lav som främst växer på lövträd i alléer, parker och bryn. Det är inte så länge sedan som arten uppmärksammades och det finns möjlighet att många lokaler förbisetts. Den enda kända förekomsten i backlandskapet är Torup.

Parasitspik (*Sphinctrina turbinata*) är en svamp som parasiterar på porlav (*Pertusaria pertusa*). Den växer främst på gamla ekar och bokar med kontinuitet samt undviker direkt exponering för väder och vind. Från backlandskapet är den känd från Håckeberga.

Olivklotterlav (*Opegrapha viridis*) är en skorplav med olivgrön färg på lövträdsbark. Den verkar trivas bäst på fuktiga och skuggiga platser och växer gärna på nedre delen av stammen. De flesta förekomsterna är äldre bokskogar och i backlandskapet har den påträffats vid Håckeberga och tidigare även vid Torup, Bökeberg och Börtingekloster.

Mossor

Kunskapen om mossfloran i backlandskapet är mycket bristfällig främst på grund av att så få kan skilja på arterna och besöker området.

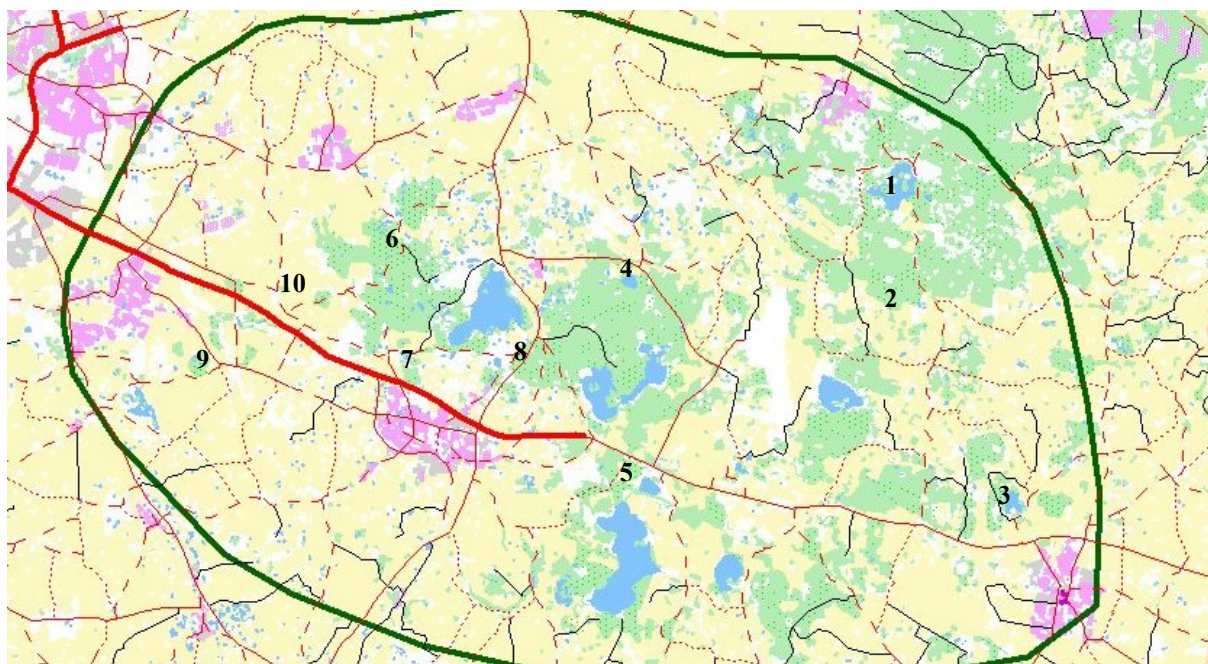
Liksom för lavar var det främst kring sekelskiftet 1800-1900 som mossor studerades i backlandskapet och flera sällsynta arter påträffades då. Landskapet har förändrats ganska mycket sedan dess och många av arterna har med stor säkerhet försvunnit. Trots ökat intresse för skogens kryptogamer och speciellt de sällsynta arterna är fortfarande mossor väldigt dåligt dokumenterade. Detta trots att vi har en mycket artrik mossflora i landet i ett internationellt jämförande. I samband med nyckelbiotopsinventeringen på 1990-talet gjordes en del noteringar av några mindre vanliga arter och år 2000 inventerade Ulf Arup sällsynta mossor i ca 10 skogsområden i backlandskapet.

Skånsk sprötmossa (*Eurhynchium schleicheri*) är en småvuxen grön bladmossa som växer på kalkhaltig jord i lövskog. Den är sällsynt och har bara påträffats i backlandskapet vid Torup (Arup 2000)

Stennäbbmossa (*Rhynchostegium murale*) är en gulgrön bladmossa som bildar sammanhängande mattor. Arten föredrar kalkrika stenmurar och stenar men är mycket sällsynt idag. Det var mycket länge sedan något exemplar sågs i backlandskapet men den kan mycket väl fortfarande finnas kvar.

Rödtandad hättmossa (*Orthotrichum pulchellum*) är en liten bladmossa som växer i små tuvor på trädstammar. Arten föredrar mjuk och basisk bark av bland annat ask och fläder. Under inventeringen 2000 påträffades arten vid Eksholm och Börtinge-kloster (Arup 2000).

Karta x. Lokaler med intressant kryptogamflora. 1-10

9.8 Kärleväxter

Bökeberg var tidigt ett begrepp för botanister. Redan under början av 1800-talet tjänstgjorde den kände botanikern C A Agardh som informator på Roslätts gård. I hans fotspår följde andra kända namn som Elias Fries, Göran Wahlenberg och Nils Lilja.

Den stora inventeringen Skånes Flora 1938-1971 pågick i över 30 år innan hela Skåne var färdiginventerat och har gett mycket värdefull kunskap om landskapets flora. Inventeringarna i backlandskapet skedde främst på 60-talet och genomfördes sockenvis. Arbetet redovisades på 1980-talet i den omfattande boken Atlas över skånes flora. En av förgrundsgestalterna i denna dokumentation var Gunnar Weimarck och det var han och i slutet hans son Henning som sammanställde boken. 1990 inleddes en ny atlasinventering som denna gång hade ambitionen att genomföras på 10 år. Detta lyckades nästan och några år in på 2000-talet håller resultatet på att sammanställas. Redan har intressanta analyser kunnat göras av förändringar i florán under de senaste 50 åren. Av kärleväxterna är det vissa grupper som drabbats speciellt mycket av landskapsförändringarna de senaste 200 åren. Det gäller bland annat de arter som växer i ogödslade ängs- och betesmarkerna som har minskat radikalt. Utvecklad jordbruksteknik har nästan helt utrotat åkerogräsén. Minskad djurhållning och mekanisering har också förändrat florán på gårdarna. Rikkärr har minskat katastrofalt genom utdikning och ingenväxning. Fattigkärrsarter minskar på grund av kvävenedfallet. För skogsarterna har utvecklingen inte varit lika negativ. Totalt har ca 1000 arter

Kattfoten har minskat kraftigt under slutet av 1900-talet och finns nu bara kvar på en lokal från att på 1960-talet funnits på ett 20-tal platser i backlandskapet. Dessa blommor står på Storkabackarna i Hyby-hage.

observerats vildväxande i backlandskapet de senaste 100 åren. Av dessa har ca 150 försvunnit och ytterligare 250 är sällsynta och riskerar att försvinna. En del nya arter har vandrat in och dessa är främst generalister som trivs i många olika miljöer och gynnas av människans verksamhet.

Naverlönn (*Acer campestre*) är ett litet träd eller stor buske med små flikiga blad. Arten finns planterad i parker och som häckväxt men har endast en vild växtplats vid Södra Lindholmen i Svedala socken. Idag står ett 20-tal träd i gränsvallen mot Silversborg mellan de båda fastigheterna.

Bantistel (*Cirsium canum*) är en hög, 0,5-1,5 meter, tistel med stora blad längs stammen. Arten har endast en växtplats i landet och det är på den gamla banvallen väster om Bara samhälle. Bantisteln har troligen kommit in med gräsfrö då banvallen anlades 1893 och har sedan naturaliserat sig. Lokalen blev naturminne 1994 för att bevara växtplatsen. Idag används banvallen som cykelväg och då denna asfalterades under 1990-talet påverkades bantisteln negativt. Dessutom sker det kontinuerligt en ingenväxning som missgynnar arten.

Klöversnyltrot (*Orobancha minor*) är en flerårig, ca 20 centimeter hög, klorofyllfri parasitisk ört med gulvita till violetta blommor. Den snyltar främst på klöver och finns i kulturmiljöer som fält, vallar och vägkanter. Arten upptäcktes 1969 vid Klågerups-vägen strax väster om Vinninge och fanns kvar sparsamt in på 1990-talet då den senast observerades.

Klätt (*Agrostemma githago*) är en ettårig ört med stora rödlila blommor som förekommer som ogräs i främst höstråg och tillfälligt även i åkerkanter och ruderatmark. Genom effektiv ogräsbekämpning har den i det närmaste utrotats. Enstaka förekomster är kända från bland annat Västra Kärrstorp och vägen mellan Sörby och Norra Grönby.

Praktnejlika (*Dianthus superbus*) är en mycket vacker hög nejlika med fransiga ljusrosa kronblad. Den växer på torrängar mycket sällsynt och gynnas av betesdrift. Tidigare fanns två lokaler i backlandskapet men den ena förstördes tyvärr på 1990-talet (Hyby hage) och nu finns den bara kvar vid Lemmeströ.

Skärblad (*Falcaria vulgaris*) är en flerårig 5-10 decimeter hög klängande växt med kraftiga tandade blad och vita blommor i flockar. I backlandskapet växer den främst i vägkanter

mellan Bara och Klågerup samt tidigare även vid Bönnap i Törringe socken. Den är troligen inkommen med importerat utsäde på 1800-talet.

Blåtåg (*Juncus inflexus*) är en flerårig, tuvig, meterhög tågart med blågröna strån som skiljer den från bland annat veketåg. Arten är kalkkrävande och finns i anslutning till fuktängar och kalkkärr. Ett 10-tal växtplatser är kända i backlandskapet.

Brunnäva (*Geranium phaeum*) är en upp till halvmeterhög näva med bruna till mörkvioletta blommor. Arten är ursprungligen införd i parker och har sedan kunnat leva kvar och sprida sig då parkskötseln upphört. Enda kända förekomsten i området är norr om jaktpaviljongen vid Torup.

Knölvial (*Lathyrus tuberosus*) är en liggande eller klättrande ärtväxt med röda blommor. Arten odlades tidigare och hittas nu sällsynt i vägkanter och på ruderatmark. Söder om Bjärshög påträffades arten under 1990-talet.

Vit kattost (*Malva pusilla*) är en krypande ört med vita blommor som växer i kulturpåverkade och näringsrika miljöer som gårdsmiljöer och vägkanter. Under 1990-talet påträffades den i vägkanten söder om Bjärshög.

Pipstakra (*Oenanthe fistulosa*) är en flerårig, blågrön, ganska hög växt med flikiga blad och vita blommor i täta flockar. Den trivs i kalkrika marker och växer i våtmarker, stränder, diken och dammar. En av förekomsterna är i Laholmsrännan strax sydöst om Björkesåkrasjön.

Stor bockrot (*Pimpinella major*) är en hög och kraftig ört med vita till skära blommor i flockar. Den är naturaliserad från odlingar och finns främst i bryn, vägkanter, ängar och är starkt kulturgynnad. Arten har bland annat påträffats i betesmarken öster om Åskedal i Skabersjö socken.

Skogssvingel (*Festuca altissima*) är ett högt tuvbildande gräs som växer i örtrika skogar. Arten är känslig för skogsbruk och förändrat mikroklimat och har därför blivit väldigt sällsynt. Arten är bland annat känd från Havgårdsskogen och Kullatorp.

Skugglosta (*Bromus ramosus*) är liksom skogssvingel ett högt tuvbildande gräs. Den föredrar skuggig ädellövskog och igenväxande ängsmark. Den har påträffats i bokskogen vid Torup, Kullatorp och Björneborg.

Majnycklar (*Dactylorhiza majalis*) är en stor vacker orkidé som växer i kalkrik kärr. Blommorna sitter i ett tätt ax och är oftast rödlila. På grund av utdikning och igenväxning är majnyckeln i dag mycket sällsynt och kan

bland annat påträffas vid Eksholm, Hyby hage, Hunnerödmossen, ved Börringesjön och Björkesåkrasjön.

Buskvicker (*vicia dumetorum*) är en klättrande ört med stjälkar på upp till 1,5 meter. Blommorna är rödlila och sitter i skaftade glesa klasar. Den växer i olika miljöer men verkar föredra skogsbryn. Totalt finns endast ett 30-tal förekomster i landet och av dessa ligger flera i södra delen av backlandskapet. Bland annat finns den vid Havgårdsskogen och Ulbergskroken.

Luden johannesört (*Hypericum hirsutum*) är en flerårig, ca halvmeterhög ört med gula blommor och finluden stjälk. Den växer i lundmiljöer, gläntor och bryn på näringsrik mark. Bland annat finns den vid Fadderstorp nära Börringekloster och vid Havgårdssjön i gamla ängsmarker.

Skånsk nunneört (*Corydalis solida*) är en karaktärsart i näringsrika lövskogar och förekommer i två färgformer, en rödlila och en vit. Det är en tidigblommande art som blommar under slutet av april och början av maj innan löven skuggar marken för mycket. Fina växtlokaler finns vid Byttan i Yddingesjön, Landsfiskalsbacken söder om Svedala samt Havgård.

Backsippa (*Pulsatilla vulgaris*) är en välkänd

Klockgentiana på Hunnerödmossen. Notera ägg av alkonblåvinge.

och mycket uppskattad blomma som lyser blålila på torrbackar i april. Tyvärr har den minskat kraftigt och är idag mycket sällsynt i backlandskapet. Detta beror både på försvinnandet av betesmarker och ökad nerfall av kväve och gödsling av torrängarna. Fina lokaler finns fortfarande vid Bokebackarna intill Hunneröds-mossen samt vid Hyby hage.

Blåsippa (*Hepatica nobilis*) är allmänt känd men har blivit allt mer sällsynt under senare decennier. De kvarvarande lokalerna har endast ett fåtal blommor och tillbakagången har troligen flera olika orsaker. Den föredrar lundmiljöer med blandskog och hassel och verkar känsliga för skogsbruksåtgärder som avverkning och gallring.

Slåttergubbe (*Arnica montana*) är en karaktärsart på många magra betesmarker i landet. Förr var den ganska vanlig på de stora utmarkerna i backlandskapet men har med deras försvinnande nästan helt utrotats i området. Fortfarande kan man få se den på två lokaler, dels Segeådalen öster om Toarp och dels i Sörby ränna norr om Grönalund.

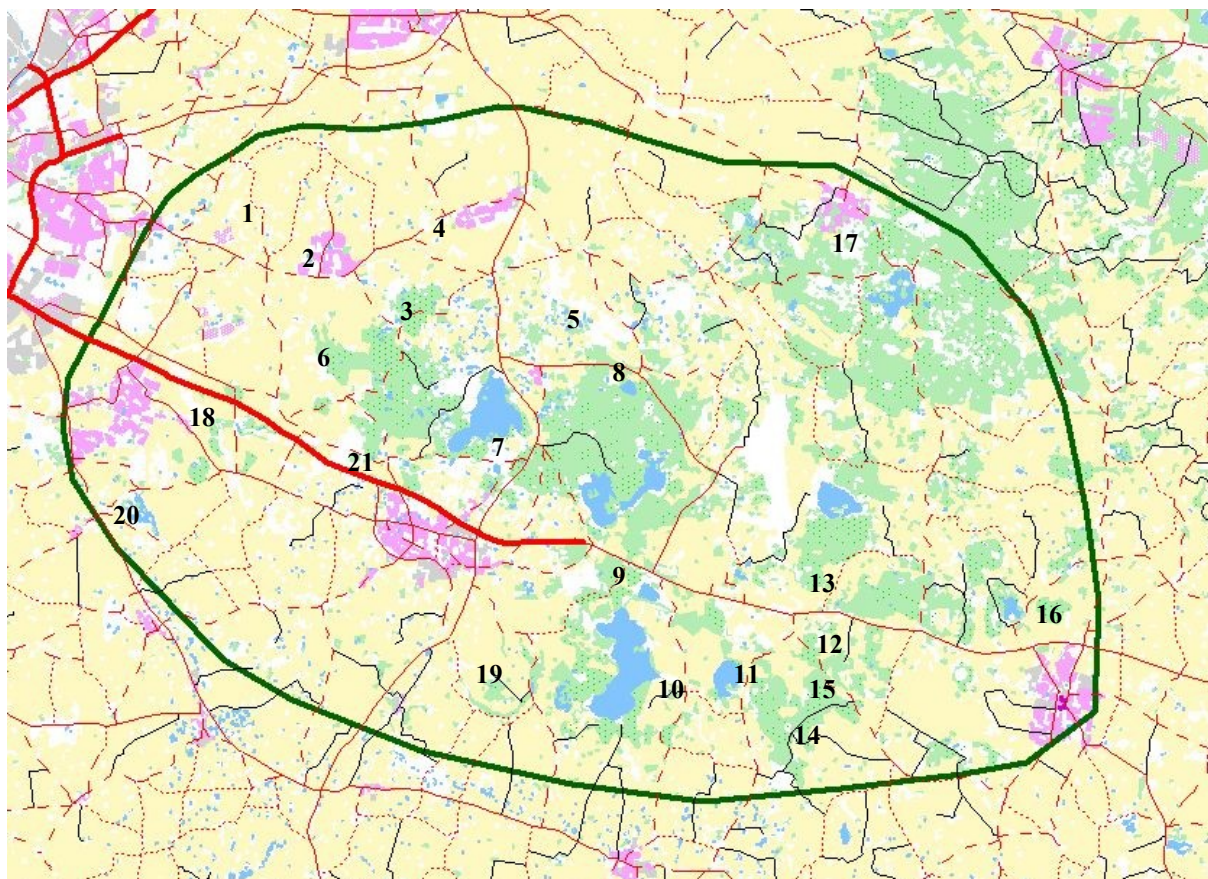
Krissla (*Inula salicina*) är en halvmeterhög ört med stora gula blommor. Den föredrar fuktig kalkrik mark och var förr troligen inte så ovanlig på slåtterängar. Idag finns inga slåtterängar kvar

och arten är nästan helt försvunnen. På 1980-talet hittade jag ett bestånd vid Åskedals ängar men detta verkar ha försvunnit idag.

Aklejruta vid Eksholm

Karta floralokaler 1-21

Litteratur

Alm C. G. Skogsfrubloman (*Epipogium aphyllum*) i Skåne. *Skånes Natur* s 36-40. Skånes Naturskyddsförenings Årsskrift 1932.

Arup, Ulf m.fl. Skyddsvärda lavar i sydvästra Sverige. Sveriges Botaniska Förening 1997.

Arup, U, Hansson, S-Å, Huggert, L. Rödlistade arter i sydsånska trädmiljöer, en översiktlig inventering av lavar, mossor, svampar och vedinsekter i 20 områden. Naturskyddsföreningen i Skåne 2001.

Bengtsson-Lindsjö Siv, Hyby backar med omgivning – naturinventering med skötselerslag. 30 sid. 1990. Svedala kommun.

Berg Bengt. Skånska fåglar. Tidens förlag 1968.

Berg Bengt. Försök med hjortar. Natur och Kultur Stockholm 1953.

Blomberg, Per Naturen i Svedala kommun. Svedala kommun 1988.

Blomberg, Per. Naturen i Svedala kommun, Naturvårdsprogram 1999. Svedala kommun.

Blomberg P. Ekoxen – en inventering i Svedala kommun. Svedala naturvårdsförening 1985.

Blomberg P. Skogen. En översiktlig naturvårdsinventering i Svedala kommun. 117 sid 1987. Hft.

Blomberg P. Ängs- och hagmarker i Svedala kommun. En inventering 1987. Svedala kommun.

Blomberg Per, Dribe Martin & Jonasson Mikael m.fl. Skånsk naturguide. 158 sid. Lund 1990. Hft.

Bülöw Waldemar, Märkliga träd i Skåne. Skånes Naturskyddsförening 1944 (1919).

Bäcklund Nils, Värdefulla naturområden inom Skurups kommun. 1994. Hft. Skurups kommun.

Databanken för hotade arter. Artfakta, Sveriges hotade och sällsynta ryggradsdjur 1992.

Ekberg Bo & Nilsson Lennart (Red.), Skånes fåglar i dag och gången tid. Del 1. Lommar till och med alkor. 314 sid. Kristianstad 1994.

Ekberg Bo & Nilsson Lennart (Red.), Skånes fåglar i dag och i gången tid. Del 2. Stäpphöna till och med kornspärv. 336 sid. Kristianstad 1996.

Emanuelsson m.fl. Det Skånska kulturlandskapet. Bokförlaget Signum 1985. Tvärvetenskaplig beskrivning av det Skånska landskapets utveckling. 248 sidor.

Fribing Bernt (Red), Sveriges sydligaste natur. Från Trelleborg och Söderslätt. Trelleborgs biologiska förening 255 sid. Trelleborg 1987.

Fritz Edvin, Vår bygd. Anteckningar om Svedala med

omgivningarna till hembygdsundervisningens tjänst. 126 sid. Ystad 1937. Hft.

Gustafsson Mats. Vegetation och flora på bronsåldershögar i Malmö kommun. Stadsantikvariska avdelningen Kultur Malmö 2000. 72 sidor.

Hanström Bertil & Kai Curry-Lindahl Red. Natur i Skåne. Bokförlaget Svensk Natur 1947. Bl a Thott Stig De stora godsens inverkan på den skånska landskapsbilden s 47-55. Gunnar Nordqvist och Gustaf Rudebeck I lövskogsområdet runt de sydsånska sjöarna 169-188. Gislén Torsten Skånska kräl- och groddjur 331-339 m.m.

Johansson Jan Th. Översikt av lokaler för hotade växter inom Svedala kommun. 72 sid. 1980.

Kraft John, Vresbokar och andra avvikande boktyper i Skåne. Skånes Natur 1968.

Martinsson Ingvar m.fl. Vägen till naturen i Skåne. Utgiven av länsstyrelserna i Kristianstads och Malmöhus län. Liber förlag Stockholm 1979. 168 sidor.

Mårtensson Eric, Bökeberg – Ett aktuellt område i natur- och kulturhistorisk belysning. Skånes Natur 1967. Hft.

Nordholm Gösta, Några drag ur den sydsånska bokskogens historia. Lund 1942.

Rudebeck Gustaf. Dagbok 1938. 440 sid. Uddevalla 1993.

Sinding-Larsen, Tom. Kronvilt. Signum Lund 1979.

Skånes ornitologiska förening Skånes fåglar 1-2, i dag och i gången tid. Bokförlaget Signum 1994.

Weimarck, Henning och Gunnar. Atlas över Skånes flora.. Lunds botaniska förening 1985.

